

**KARABÜK’TE AĞIR SANAYİ VE BARINMA: MEKÂNSAL AYRIŞMA VE DİSİPLİNER PRATİKLER
BAĞLAMINDA BEKÂR İŞÇİ YURLARI (1937-1951)**
**HEAVY INDUSTRY IN KARABUK AND GENDER-SPECIFIC SPATIALISATION: DORMITORIES FOR
SINGLE MALE WORKERS (1937-1951)**

Erhan Berat FINDIKLI*

Öz

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Karabük’te Demir Çelik Fabrikasının kurulması ve sonrasında yaşanan süreç, Türkiye’de şehir planlama, mimarlık, toplumsal cinsiyet ve mekânsal pratikler bağlamında önemli bir deneyimler dizgesini temsil etmektedir. Bu makale, Erwing Goffman’ın “total kurum” kavramı ve “kapama” metaforunu temel alarak Karabük’te mekânsal bir ayrıştırma pratiği olarak inşa edilen *bekâr amele pavyonlarını* (işçi yurtlarını) analiz etmektedir. Çalışmada, bu sürecin şekillenmesine yol açan toplumsal cinsiyet normları, bekârlık algısı, dönemin disiplin kavramı ve kapama pratikleri gibi konular ele alınmakta, söz konusu sürecin gelişiminde belirleyici olan toplumsal ve kültürel dinamikler Türkiye’de dönemin diğer endüstriyel yerleşkeleriyle karşılaştırmalı olarak mekân üzerinden sorunsallaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Mimarlık, Toplumsal Cinsiyet, Bekâr Amele Pavyonları, Emek ve Endüstri Tarihi.

Abstract

The construction of iron and steel industry in Karabük was one of the important turning points in labour history of Early Republican Turkey and it represents a series of social, urban, architectural and spatial experiences to be examined within the context of gender. Drawing from the concepts of “total institution” this article aims to analyse *the single male worker dormitories* in Karabük which was constructed as a practice of gender-specific spatial segregation and it also tries to problematize and explicate the social and cultural dynamics of this multi-layered and complex process of spatialisation of the labour force.

Keywords: Space, Architecture, Gender, Dormitories for Single Male Workers, Labour and Industrial History.

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Zonguldak il sınırları içinde bulunan Karabük’te demir ve çelik üretimini merkeze alan ağır sanayi hamlesinin gerçekleştirilmesi, ülkede ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda bir dönüşüme, şehir ve mimarlık tarihi bağlamında yeni ve farklı bir deneyimler serisine yol açmıştır. Söz konusu ağır sanayi tesislerinin inşası bir taraftan siyaset ve diplomaside endüstriyel imge, söylem ve ritüellerin üretimi için yeni bir imkân sunarken diğer taraftan üretim ilişkileri, disiplinler mekânsal pratikler, mimarlık, toplumsallık, barınma kültürü ve toplumsal cinsiyet kodlarının yeniden şekillenmesini içeren çok katmanlı somut bir gelişme ve ilerleme ideolojisinin uygulama alanını oluşturmuştur. Bu dönemde Sümerbank, gerek endüstriyel yerleşkeleri finanse etmesiyle, gerekse işçi mahallelerinin inşası ve işletimiyle ilgili geliştirdiği prensipler ve yönetmeliklerle, Türkiye’de endüstriyel yerleşkelerde üretim, barınma kültürü ve mekânsal disiplin sürecinin şekillenmesinde rol oynayan önemli etmenlerden biri olmuştur. Sümerbank, hazırladığı Vazife Evleri Yönetmeliği ile bir taraftan ülkede var olan endüstriyel yerleşkelere ilişkin uygulama, beklenti ve deneyimleri belli bir ölçüde ifade etmiş, diğer taraftan gelecekte devlet tarafından kurulacak olan yeni endüstriyel yerleşkelerin işleyişi için de bir model önermiştir.

Bu makale, Karabük Demir Çelik Fabrikası’nın çalışanlarının barınma ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilen işçi mahallelerinde “bekâr amele pavyonları” olarak tanımlanan bekâr işçi yatakhaneleri üzerinde yoğunlaşmakta, söz konusu yapı tipolojilerinin, ülkedeki diğer endüstriyel yerleşkelerde bulunan türdeşleri veya benzerleriyle mekânsallık, kültürel doku, toplumsal cinsiyet, mimarlık ve disiplinler pratikler bağlamında karşılaştırmalı bir analizini gerçekleştirmektedir. Bu çözümlemede, Sümerbank Vazife Evleri Yönetmeliği ve Sümerbank Fenîşleri Heyeti’nin amele mahalleri inşasıyla ilgili Arkitekt’te yayımladığı rapor, dönemin akademisyen ve diğer yazarlarının Karabük üzerine kaleme aldıkları metinler önemli referans noktalarını oluşturmaktadır. Burada Karabük’ün bir endüstri şehri olarak gelişiminin nasıl bir seyir izlediği, devletçi sanayileşme sürecinde işçi mahallesi ve konut üretimi konusunda izlenen ideolojik, profesyonel ve toplumsal cinsiyetle ilgili değer yargılarının, “bekâr işçi” imgesinin nasıl ve hangi *sosyo-psiko-*

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı.

mekânsal araçlarla tanımlandığı, inşa edildiği ve dönüştüğü/dönüştürüldüğü, disiplinler pratikler bağlamında ön görülen, planlananlar ile hayattaki uygulamaların hangi alanlarda çelişki, çatışma ve gerilimlere yol açtığı, bekârlık ve onun uzanımı olarak beliren “tekinsizlik” kavramının üretim ilişkilerine ve disiplinler pratiklere nasıl yansıdığı sorularına cevap aranmaktadır. Makalenin kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında, Foucault’nun “disipliner pratikler” ve ağırlık olarak Erwing Goffman’ın “total kurum” ve “yeni bir kuruma geçiş sürecinde aşağılama” kavramlarından yararlanılmaktadır.

1. Karabük Demir Çelik İşletmeleri: Coğrafya, Ekonomi, Mekân ve İşgücü

Karabük’te gerçekleştirilen ağır sanayi hamlesi, Zonguldak/Batı Karadeniz havzasında geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e uzanan bir zaman aralığındaki kömür maden işletimleri ve buna bağlı sanayi kollarının gelişim tarihiyle belli bir süreklilik, kesinti, yenilik, koşulsallık ve bağımlılık ilişkileri içinde gelişmiştir.¹ Demir Çelik İşletmeleri’nin Karabük’te inşasını kolaylaştıran faktörlerden biri, kömür yataklarına olan yakınlığıyken bir diğeri endüstriyel üretim süreçlerinde hammadde, ürün, hizmet ve insan sirkülasyonunu mümkün kılacak ulaşım alt yapısının bulunmasıdır. Karabük’e ilk tren istasyonu 1932’de inşa edilmiş, tren seferleri ise 1934 yılında başlamıştır. 397 km’lik Ankara-Filyos demiryolu hattının Karabük’ten geçmesi, söz konusu dönemde Öğlebeli köyüne bağlı 13 hanelik bir mahalle olan Karabük’ün² (Çabuk, vd., 2016: 2) önce bir endüstri kasabası, ardından bir endüstri şehri olarak gelişiminin ilk yapıtaşlarını oluşturmuştur.³

Gelişmiş bir kapitalist sistemi ve ağır sanayide özel girişimi gerçekleştirebilecek ulusal burjuvazisi bulunmayan Türkiye’de, 1930’larda ekonomide devletçilik modeli benimsenmiş, ilk beş yıllık kalkınma planında hedeflenen büyük endüstriyel projelerin sonucusu olarak Karabük Demir Çelik İşletmeleri hayata geçirilmiştir (Çabuk, vd., 2016: 2). Türkiye’de ağır sanayinin gelişimi, kapitalist bir girişimden ziyade, II. Dünya Savaşı’nın yaklaştığı bir dönemde ülkenin ihtiyaç duyduğu savunma sanayinin geliştirilmesine, siyasi, yönetsel ve askeri mobilizasyon için demiryollarının inşasına dönük talep, kaygı ve stratejilerden köken almıştır.⁴ Demir çelik üretimi gibi ağır sanayi kolları için gereken tesislerin inşa edileceği yerin askeri açıdan stratejik konumunun nasıl olması gerektiğiyle ilgili tartışmalar yürütülmüş, dönemin farklı toplumsal aktörleri tarafından konunun önemine dikkat çekilerek çeşitli öneriler sunulmuştur.⁵ Fakat konu, sadece askeri strateji ya da endüstriyel üretim sürecinin iç rasyonelitesi ve pragmatizmiyle sınırlı değildir. Söz konusu dönemde Dünya’da ve Türkiye’de doğa üzerinde yapılan müdahaleler, özellikle otoriter rejimlerin siyasi mobilizasyon ve siyaseti bir gösteri olarak yeniden üretme süreçlerinde sembolik bir öneme sahiptir. Bataklıkların kurutulması, doğaya radikal müdahaleler, ulusal ve uluslararası zeminde siyasi iktidarın prestij projeleri olarak tahayyül edilmiştir. Mekân, mimarlık ve yeni yaşam alanları oluşturmak üzere dönüştürülen doğa imgesi, ideolojik söylem repertuarının önemli bileşenlerinden bir bölümünü oluşturmuştur.⁶

¹ Geç Osmanlı Dönemi’nde Zonguldak’taki maden işçileriyle ilgili bkz. Donald Quataert (2009). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*, çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. Ayrıca bkz. Nurşen Gürboğa (2007). “Emek, Sermaye ve Mekân Üretimi, Zonguldak Kömür Havzasında Amele Köyleri Projeleri”, *Toplumsal Tarih*, s. 164, 58-64. Tek parti döneminde Zonguldak madenleri için ayrıca bkz. Nurşen Gürboğa, “Compulsory Mine Work: The Single-Party Regime and the Zonguldak Coalfield as a Site of Contention”, *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*, s. 54 (2009): 115-142. https://www.academia.edu/1625061/_Compulsory_Mine_Work_The_Single-party_Regime_and_Zonguldak_Coalfield_as_the_Site_of_Contention_1940-1947_Supplement_to_the_International_Review_of_Social_History_Issue_54_2009 [12. 10.2012]. Ayrıca Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Zonguldak’taki işçi mahalleleri planları için bkz. Esra Akcan (2006). *Çeviride Modern Olan: Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri* İstanbul: YKY, s. 315-321.

² Suat Çabuk, Kemal Demir, Ercan Gökyer (2016). “Cumhuriyet’in Yeni Kenti Karabük’ün, 1937-1988 Dönemi Mekânsal Gelişim ve Şehir Planlaması”, *Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ö. s. 2.

³ Karabük tarihi ile ilgili olarak bkz. Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz (2013). *Arşiv Belgelerinde Karabük* İstanbul: Karabük Valiliği.

⁴ İsmet İnönü dönemi Türkiye’de siyaset için bkz. Cemil Koçak (2015). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, c.1, 7.bs. İstanbul: İletişim Yayınları. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, c.2, 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

⁵ Sözelimi, Mareşal Fevzi Çakmak, “Tesis, düşman ordusunun top menziline düşmeyecek kadar içerlek, piyadenin ulaşamayacağı kadar kuytu, süvarinin dörtnele kalkamayacağı kadar sarp bir yerde kurulmalıdır...” diye belirtmiştir. Bkz. Aydın Engin, “Divriği’nin Demiriyle Zonguldak’ın Kömürünün Karabük’teki Düğünü: Karabük Demir Çelik İşletmeleri”, *75 Yılda Çarklardan Chip’lere*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999, s. 128. Karabük Demir Çelik Fabrikaları’nın kurulmasıyla ilgili olarak bkz. Erol Tümertekin, “Karabük’ün Kuruluşu”, *Sosyoloji Konferansları, 1962-1963 Ders Yılı*. İstanbul Üniversitesi Neşriyatı No: 1057 (1964): s. 104-109. Ayrıca Türkiye’de ve Karabük özelinde ağır sanayi deneyimiyle ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Erol Tümertekin (1954). *Ağır demir Sanayii ve Türkiye’deki Durum*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 576, İstanbul: Sucuoğlu Basımevi.

⁶ Konuyla ilgili Mussolini İtalya’sından bir örnek için bkz. Massimiliano Vittori, Antonio Pennacchi, der. (2001). *I Borghi dell’Agro Pontino*, Latina: Novecento.

Benzer bir durum Karabük Demir Çelik İşletmeleri'nin kurulmasında da söz konusudur. Bu tesislerinin inşası, daha önce bataklık ve sıtma problemi olan bir arazinin kurutulmasıyla gerçekleştirilmiştir (Fındıkoğlu, 1962: 8-17). Ulus inşası sürecinde Karabük'te ağır sanayi kurma fikri, aynı zamanda doğayı, mekânı, yeri dönüştürme fikriyle de eklenmiştir; Hem doğayı dönüştürme hem de demir yollarının inşası ve silah sanayinin gelişimi için gerekli malzemelerin üretimi Cumhuriyet'in önemli başarılarından biri olarak kutlanmıştır.

Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın temeli, 3 Nisan 1937'de atılmış, tesisin inşasında İngiliz Brassert firması tercih edilmiştir. Projenin gerçekleştirilmesi için İngiltere'den 2,5 milyon sterlin kredi alınırken, iç finansman ise Sümerbank tarafından sağlanmıştır ve fabrika iki yıl sonra 1939'da üretime geçmiştir (Engin, 1999: 123). Endüstriyel tesislerin inşası iktidarla, iktidar ise erkeklikle özdeşleştirilmiştir; ağır sanayi tesisleri salt bir endüstriyel üretim değil, toplumsal cinsiyetin mekân bulduğu bir metafor olarak da kurgulanmıştır. Bir başka deyişle, ağır sanayi cinsiyetlendirilmiştir. İngiliz Brassert müessesesi idare meclisi reisi B. Brassert Karabük Demir Çelik İşletmeleri'yle ilgili olarak gazetecilere verdiği demeçte "Demir ve çelik yapmak erkekçe bir iştir: Kuvvete, zekâya, sebata ihtiyaç gösterir. Türkiye'nin tarihi ve milli ananeleri ispat ediyor ki Türk milletinde bütün bu meziyetler vardır" diye belirtir (Ulus, 2 Nisan, 1937: 5). B. Brasert'in demir-çelik sanayisini, "erkekçe bir iş" olarak tanımlaması, sadece Türkiye'de değil, dünyanın farklı köşelerinde bireysel ve kolektif bilinçaltında ve bilinç düzeyinde üretim ilişkilerinin ve araçlarının cinsiyetlendirilmesi olgusuna tipik bir örnek teşkil etmektedir.

Karabük'te Demir Çelik İşletmelerinin kurulması sürecinde nüfus artışı ve konut ihtiyacı hesap edilerek 1936 yılında Kapullu Köyü'nün arazisi, mühendis ve işçi mahalleleri oluşturulmak üzere kamulaştırılmıştır (Çabuk, vd., 2016: 3). Batı Avrupa'da Endüstri devrimiyle birlikte gelişen 19. yüzyıl şehir planlama, sanayi tesislerinin ve işçi mahallelerinin inşası konusundaki deneyimler, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'deki yerel koşullar göz önünde bulundurularak, soyo-ekonomik, teknik ve arazi kullanımıyla ilgili imkânlar el verdiği ölçüde Karabük'e taşınmıştır. Karabük'ün inşası Türkiye'de şehircilik açısından önemli bir deneyim olarak dönemin mimarları ve şehir plancıları tarafından farklı boyutlarıyla ele alınmış ve tartışılmıştır.⁷

Karabük'te demir çelik üretiminin gerçekleştirileceği fabrika inşaat çalışmalarının başladığı andan itibaren konut yapımı ve planlama alanında düzen ve düzensizlik eş zamanlı var olmuştur. Yöreye gelen işçiler, farklı devlet kurumlarının çalışanları ve uzmanlar, geçici baraka ve vagonlarda barınma ihtiyaçlarını karşılamışlardır (Çabuk, vd., 2016: 4).

Çelik sanayisinin kurulduğu dönemde ve sonrasında hızla artan Karabük nüfusunun ihtiyacına cevap verebilecek kapsayıcı bir planlama Erken Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilememiştir. Fakat süreç içerisinde aşamalı olarak yeni işçi mahallerinin inşa edilmesiyle Karabük, baraka ve vagonlardan oluşan bir yerleşim yerinden görece düzenli bir endüstri kasabası görünümüne kavuşmuştur.⁸

Karabük Demir Çelik İşletmeleri çalışanlarının konut ihtiyacını karşılamak üzere Yenişehir adını taşıyan işçi mahallesinin planı 1938 yılında Henri Prost tarafından hazırlanmıştır. Bu bir mevzi plandır; kentin ileride geçireceği dönüşümler hesaplanarak tasarlanmış uzan vadeli bir plan değildir. İlerleyen zaman diliminde yaşanan işçi göçü ile artan konut ihtiyacı, lojmanların yanı sıra doğaçlama şeklinde inşa edilen gecekondular ve barakalarla da giderilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda 1939-49 arası gecekondulardan oluşan enformel kent dokusu ortaya çıkmıştır (Çabuk, vd., 2016: 3). Karabük'e çalışmaya gelen memurlar ve işçiler barınma ve konut ihtiyaçlarını kendi buldukları pratik imkân ve çözümler çerçevesinde karşılamışlardır.

Henri Prost'un planı bir mevzi plan olmakla birlikte, yeni bir sanayi kentinin çekirdeğini oluşturma işlevi görmüştür. Planlama aşamasında, fabrika kısmı ve şehir kısmı şeklinde bir mekânsal tanımlama yapıldığı görülmektedir.⁹ Tanımlanan işçi mahallesine Yenişehir adının verilmesi, yeni şehirler inşa etmeyi arzu eden ama bunu gerçekleştirecek imkânı bulunmayan bir ülkenin endüstriyel bir kent çekirdeği oluşturmakla yetinmek zorunda kalması ve gelecekle ilgili dileklerini canlı tutma çabası olarak okunabilir.

1948 yılına gelindiğinde ise, Nezihe ve Pertev Taner tarafından 50 yıllık bir gelişmeyi ön gören yeni bir Karabük kent planı hazırlanmıştır. 1946'da Mardin ve Rize 1948'de ise Kızılcahamam ve Kırıkkale kent

⁷ Dönemin şehir planlama konusundaki tartışmalar için bkz. Martin Wagner, "Şehir İnşası Ne Demektir?", *Arkitekt*, s.1 (1938): 21-25. Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlık, siyaset ve modernizm ilişkisi için bkz. Sibel Bozdoğan (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.

⁸ Karabük'ün Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bir endüstri kenti olarak gelişiyi ilgili olarak bkz. Mehmet Küttüçüoğlu (2012). *Türkiye'nin İlk Ağır Sanayi Kenti Karabük*, Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.

⁹ Bkz. Sümerbank, *Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları*. (T. Y)

planlarını da tasarlamış olan Taner çifti, Karabük'te Prost'un "bahçeşehir" konseptini sürdürmüşlerdir (Çabuk, vd., 2016: 9).

Karabük'te inşa edilen konutların kalitesi, boyut ve kullanım imkânlarının, kurumsal, toplumsal ve profesyonel hiyerarşiler temelinde şekillendiği görülmektedir. Karabük Demir Çelik İşletmeleri çevresinde yirmi yıllık süreç içinde Yüzevler, Dere Evler, İşçi Pavyonları, Çamlık ve Memur Evleri, Müdür Evleri, Genel Müdür Evleri, Misafirhane, Bekâr Lojmanları, Memur Apartmanları'nın (Öktem, 2009: 162-165) yapı kalitesi ve sunduğu kullanım imkânları, mekânın kullanıcılarının toplumsal statülerine göre farklılıklar göstermektedir.

Söz konusu konutların inşasının her bir aşaması uzun bürokratik işlemler sonucunda gerçekleşmiş, acil konut ihtiyacının bir bölümü prefabrik ahşap malzemeyle giderilmiştir. Sözelimi, Devlet Demir Yolları çalışanlarının konut ihtiyacını karşılamak üzere sürdürülen çalışmalarla ilgili hazırlanan bir belgede "Devlet Demir Yolları Karabük istasyonu işletme personelinin iskânı için inşasına lüzum görülen 50 adet tek odalı, 8 adet iki odalı ikametgâhın, muktezi malzemesi 2490 sayılı kanun hükümleri dairesinde temin edilmek kaydıyla adı geçen kanunun 50. Maddesinin E fırcasına tevfikeyen emaneten yaptırılması [...] icra heyetince kabul olunmuştur" (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Yer No: 30-18-1-2/ 92 98-10, Tarih, 11. 10. 1940) denilmektedir. Dönemin farklı kaynaklarında da konut üretiminde kullanılan yapı malzemesi çeşitliliğine dikkat çekilmektedir. Örneğin İsmail Ömer Girgin Karabük tanıtım kitabında tek ve iki odalı olmak üzere iki farklı tipte "tahta evler" den söz etmektedir. Bunlar betonarme olarak inşa edilen işçi evlerinden daha düşük fiyatlarla kiraya verilmektedirler (Girgin, 1940: 40).

Endüstriyel yerleşkeyle eklemlenen kent dokusunun oluşumunda, yapılı çevrenin inşası ve dönüşümünde mekânsal üretimin parçası olan toplumsal aktörlerin, işçilerin bireysel öyküleri ve mesleki maceraları önemli rol oynamıştır.¹⁰ Diğer taraftan bütün bu bireysel öyküler, mikro ölçekteki deneyimler, ülkenin makro ölçekteki kalkınma programları ve emek politikalarıyla karşılıklı etkileşim ve bağımlılık ilişkileri içinde şekillenmiştir.

Batı Karadeniz havzasında, özellikle madencilik alanında işgücü kaynaklarının temin edilmesi sürecinde yaşanan sorunların bir kısmıyla Karabük örneğinde de karşılaşmıştır. Karabük'te öncelikli olarak çevre köylerde yaşayanlar istihdam edilmiştir, fakat işletmenin boyutları ve gerektirdiği nitelikli iş gücünün tamamının söz konusu köylerden karşılanması mümkün olmadığından, Türkiye'nin farklı köşelerinden Karabük'e bir emek göçü yaşanmıştır ve ülke içindeki emek sirkülasyonunun Karabük'te toplanması yeni bir işçi sınıfının oluşumunun ön koşullarını şekillendirmeye başlamıştır. Bir taraftan civar köylerde yaşayan köylüler fabrikada istihdam edilirken diğer taraftan Anadolu'nun farklı bölgelerinden Karabük'e nitelikli ve niteliksiz iş gücü akışı sağlanmış, var olan işçilerin yeni ağır sanayi koluna uyum gösterebilecek şekilde eğitilmeleri, yeni mesleki nitelikler kazanması hedeflenmiştir. Sözelimi yüksek fırınları, kok ve çelik ocaklarını döşemek üzere Erzincan-Yusufeli ve Erzurum-İspir'den tuğla ustaları getirilmiş, bir süre Karabük'te İngilizlerle çalıştıktan sonra bu ustalar staj için İngiltere'ye gönderilmiş (Öktem, 2009: 160) ve ardından ülkeye dönerek uzmanlaştıkları alanda çalışmaya devam etmeleri sağlanmıştır.

Ulus inşasıyla eklemlenen endüstriyel üretim süreci, seyyar iş gücüyle desteklenmiş, Türkiye'nin farklı yörelerinden gelen işçiler endüstriyel yerleşkede ve çevresinde ortak bir yaşam kurmuşlardır. 1944'de hazırlanan doğum yerlerine göre, işçi mevcudu grafiği incelendiğinde Karadeniz Bölgesi'nden 2346, Batı Anadolu'dan 453, Doğu Anadolu'dan 160, Orta Anadolu'dan 706, Güney Anadolu'dan 62, Trakya'dan ise 58 işçinin Karabük'te çalıştığı görülmektedir (Fındıkoğlu, 1962: 26-27). Karabük'te ayrıca yabancı işgücünden de yararlanılmıştır. İşletmenin çeşitli birimlerinde, 1937-43 tarihleri arasında İngiliz, Alman, Rus ve Polonyalı uzmanlar istihdam edilmişlerdir (Koç, 2011: 37).

Türkiye'de sanayide vardiyalar aracılığıyla üretimin sürekliliğini sağlayacak işçi profiline oluşturulabilmesi, uzun süreli çalışma örüntülerinin yapılandırılabilmesi yıllar almıştır. Sözelimi üç vardiyalı bir sistemin oluşturulması, ancak 1940'lı yılların ikinci yarısında mümkün olabilmektedir (Doğan, 2009: 93). İş gücünün karşılanmasında ciddi güçlükler yaşanmış, bu noktada İşçi Mükellefiyeti Yasası çıkarılarak, bu açık giderilmeye çalışılmıştır (Kütükçüoğlu, 2012: 105-111). Bu süreçte acil işgücü ihtiyacının karşılanabilmesi için mahkûm işçi çalıştırılması uygulamasına gidilmiştir. İlk yıllarda Karabük'te 500 mahkûm işçi üretim sürecine dâhil edilmiştir (Koç, 2011: 41).

İşgücünün niteliği kadar, işçilerin farklı medeni ve hukuki statüleri de Karabük'te sürekli yeniden tanımlanan bir profesyonel işbölümü, dağılımı ve dinamik bir hiyerarşileştirme sürecini beraberinde getirmiştir. Karabük Demir Çelik İşletmeleri, İngiliz mühendislerden işçileştirilmek istenen köylüye, Erken

¹⁰ Mekân kavramı için bkz. Henri Lefebvre (2014). *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayınları.

Cumhuriyet Dönemi bürokratlarından mahkûm işçilere varıncaya kadar çok geniş bir profesyonel rol dağılımı ve organizasyon ağının örülmesiyle meydana gelmiştir. Farklı iş bölümleri ve toplumsal roller içeren bu hiyerarşik yapının en alt katmanında ise bekâr işçiler yer almıştır.

2. Endüstriyel Yerleşkede Bekâr İşçileri Konumlandırmak: Mekânsal Disipliner Pratikler

Şehir planlama tarihinde Endüstri Devrimi'yle birlikte belirmeye başlayan işçi mahalleleri, temelde işçilerin çalışma mekânlarına kolaylıkla ulaşmalarını ve verimliliklerini arttırmaya dönük bir kaygının ürünüdür. Benzer bir durumla Türkiye özelinde de karşılaşılmaktadır. Söz konusu işçi mahalleleri Batı Avrupa'daki örneklerinden yola çıkılarak fakat ülkenin bulunduğu ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel, coğrafi ve iklimsel veriler temelinde dönüştürülerek yeniden yorumlanmış ve üretilmiştir. Mevcut toplumsal cinsiyet kodları ve bununla ilintili hiyerarşilerin bir yansıması olarak bekâr işçilere barınma kalitesi düşük fakat disiplinler programı yoğun yapılar tasarlanmış ve tahsis edilmiştir. Bu yapıların yerleşim düzenindeki konumları, bir taraftan toplumsal cinsiyet rolleri ve medeni statü temelinde mekânsal ayırıştırma aracılığıyla belirlenirken, diğer taraftan Taylorizm'in üretimde verimliliği artırmak için öngördüğü bazı stratejilerin mekâna, üretim araçlarına, işçilerin bedenlerine, beden hareketlerine ve yerleşke içindeki sirkülasyon güzergahlarına uygulandığı görülmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde genelde Türkiye'de özelde Karabük'te endüstriyel yerleşkelerin kurulması, mekânsal disiplinler pratikler ve işleyiş biçimlerinin yeniden yorumlanmasında Erwing Goffman'ın total kurum kavramına referans vermek anlamlı görülmektedir. Goffman total kurum kavramını şöyle tarif etmektedir:

"Total kurum, toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin, kurum tarafından kuşatılmış ve resmi surette düzenlemiş bir yaşam döngüsü sürdürdüğü bir ikamet ve çalışma yeri olarak tanımlanabilir (Goffman, 2015: 11) [...] Her kurum, üyelerinin zamanından ve çıkarlarından bir parçayı ele geçirir ve onlara bir dünya sağlar. Özetle, her kurumun kuşatıcı eğilimleri vardır. [...] bu kurumların kuşatıcı ya da total karakteri, dışarıyla kurulan toplumsal ilişki karşısındaki engelle ve çoğunlukla fiziksel bir yapı içinde tesis edilmiş kilitli kapılar, yüksek duvarlar, dikenli teller, uçurumlar, su, ormanlar ya da çalılıklar gibi, kurumdan ayrılmanın karşısındaki engellerle sembolleştirilir" (Goffman, 2015: 16).

Goffman, total kurumları huzurevinden toplama kamplarına uzanan geniş bir yelpaze şeklinde tarif etmekte, total kurumları kabaca beş kategoriye ayırmaktadır. Bu makale çerçevesinde önemli olan dördüncü kategoriye şu şekilde tanımlar: "[...] işe benzeyen görevlerin daha iyi yerine getirilmesi için kurulduğu söylenen ve kendilerini yalnızca araçsal dayanaklar üzerinden meşrulaştıran kurumlardır: askeri kışlalar, gemiler, yatılı okullar, çalışma kampları, sömürgeci yerleşkeler ve hizmetçilere ait bölümde yaşayanların gözünden büyük malikâneler" (Goffman, 2015: 16-17).

Total kurumlarda doğal veya yapılı çevrenin düzenlenmesi, bireylerin mimarlık ve gündelik yaşam pratikleri içinde bir takım sembollerle *sosyo-psiko-mekânsal* olarak ayırıştırılması, söz konusu kurumların işlemlerini sağlayan bazı araçlardır. Total kurumlarda otoritenin mekânın kullanıcıları ile ilgili geliştirdiği kısa ve uzun vadeli hedefleri, farklı yaşam ve tecrit biçimleri üzerinden hayata geçirilmektedirler. Bedenin total kurum tarafından belli bir hedef için farklı derecelerde kapama ve yalıtma eylemine konu edildiği bu mekânların en önemli katmanlarından birini, zamanın ve mekânın sıkı denetim altına alındığı disiplinler pratikler dizgesi oluşturmaktadır. Burada hayat, birey ve beden kurum tarafından yönlendirilir. Total kurumlarda, Goffman'a göre:

"İlk olarak hayatın tüm veçheleri aynı yerde ve aynı tek otorite altında idare edilir. İkinci olarak, üyenin günlük faaliyetlerini her bir aşaması, benzer şekilde davranılan ve aynı şeyi birlikte yapmayı şart koşulan, geniş yığınlar halindeki diğer üyelerin doğrudan eşliğinde sürdürülür. Üçüncü olarak, günlük faaliyetlerin tüm aşamaları sıkı bir şekilde programlanır. Bir faaliyet önceden planlanmış bir zamanda bir sonraki faaliyeti yönlendirirken tüm faaliyetler silsilesi; açık resmi kurallar sistemi ve resmi görevlilerden oluşan bir grup tarafından yukarıdan dayatılır. Son olarak farklı zorunlu faaliyetler, görünüşte kurumun resmi amaçlarını gerçekleştirmek üzere tasarlanmış tek bir rasyonel plan haline getirilir" (Goffman, 2015: 17-18).

Türkiye'de pek çok endüstriyel yerleşkedeki fiziksel, *sosyo-psiko-mekânsal* disiplinler uygulamalar ile Goffman'ın tanımladığı türden bir "kapama" eylemi arasında bazı açılardan benzerlikler söz konusudur. Fabrikada yaşam ya da endüstriyel yerleşkede veya çevresinde inşa edilen farklı sınıf ve niteliklerdeki işçi konut ve yurtları, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde mekânsal disiplinler pratiklerin en önemli araçlarından birini oluşturmuştur. Bir çeşit "total kurum"un mekânsal ifadesi olan endüstriyel yerleşkelerde bekâr işçi yurtları veya pavyonları, disiplinler repertuarının önemli parçalarından biridir. Sadece Karabük Demir Çelik'te

değil Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası, (Asiliskender, 2009: 126) Nazilli Basma Fabrikası gibi diğer sanayi yerleşkelerinde de amele pavyonları ve benzer uygulamalarla karşılaşmaktadır (Doğan, 2009: 94).

Yaklaşmakta olan yeni bir Dünya Savaşı ihtimalinin ağır sanayi hamlesine hız kazandırdığı, askeri güvenlik kaygılarının arttığı, endüstriyel seferberlikle askeri seferberliğin iç içe geçtiği ve mekânsal uygulamaların nihai olarak askeri bir düzen içinde cereyan ettiği görülmektedir. Aynı dönemde Avrupa'da, bir taraftan endüstrileşme ve buna bağlı yeni işçi mahalleri tasarımı ve yapımı devam etmekte diğer taraftan cezaevleri, zorunlu çalışma ve toplama kampları inşa edilmektedir. Dünya tarihinin çok katmanlı modernlik deneyimini bu evresinde zamanın ruhu, farklı bir otoriter yapı sergilemektedir. Türkiye'de de gerek tarihten gelen ve kendi toplumsal yapısında mevcut olan kültürel ve sosyo-ekonomik dinamiklerin yol açtığı gerekse dünyadaki diğer otoriter rejimlerle girdiği diyalogun bir sonucu olarak farklı disiplinler süreçler söz konusudur.

Endüstriyel yerleşkelerde bekâr işçilerin yanı sıra farklı suçlardan hüküm giymiş mahkûmlar ve ayrıca asker işçiler de çalıştırılmakta, askeri güvenlik, kamu güvenliği, kamu yararı, toplumsal hiyerarşi ve ayırıcılık kavram ve olguları iç içe geçerek disiplinler bir doku oluşturmaktadır. Endüstriyel üretim ve kamusal düzen bağlamında bekâr pavyonları/apartmanları, asker koğuşu, zorunlu çalışma kampı ve cezaevinin imlediği disiplinler pratikler ve işlevler arasındaki sınırların zaman zaman eridiği, yerleşkedeki emek profiline ve insan manzarasının dinamik ve değişken olduğu görülmektedir. Bu aynı zamanda bekâr işçi kavramının tekinsizlik alanını ve temsil ettiği risk alanlarının sınırlarını hem genişleten hem daha karmaşık ve çok katmanlı hale getiren bir durum ortaya çıkarmıştır.

3. Endüstriyel Yerleşkede Toplumsal Cinsiyet ve Mekânsal Tekinsizlik Nesnesi Olarak Bekâr İşçiler

Bekârlık kavramı ya da bekârlar, mevcut kurulu düzen için tekensiz, riskli bir *psiko-sosyo-cinsel* grubu ve geçici bir ara dönemi işaret etmektedir. Erken Cumhuriyet, geleneksel büyük aileye alternatif olarak tek eşliliği ve çekirdek aile modelini önerirken, endüstriyel yerleşkelerde söz konusu aile modelinin mekânsal ihtiyaçlarına cevap verecek konutlar üretmeye çalışmıştır. Bekârlar ise söz konusu ana akımı tanımlayan marjinlere yerleştirilmiştir.

Bekâr amele kavramı, genellikle erkekler için kullanılmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ağır sanayide, söz gelimi madencilik ve demir çelik üretiminde "kadın bekâr işçiler" olgusuyla karşılaşmamaktadır. Kadınlar, tekstil ve gıda endüstrisi gibi toplumsal cinsiyet normları itibarıyla görece daha temiz ve kadına uygun olduğu düşünülen sektörlerde istihdam edilmişlerdir. Bunun sonucunda sanayi yerleşkelerinde erkekler örneğinde olduğu gibi, kadın bekâr işçilerin de barınma ihtiyacını gidermek üzere bazı konut önerileri yapı programına dâhil edilmiştir. Sözgelimi Sümerbank'ın yapı programında "kadın ve erkek bekâr pavyonları"ndan söz edilmektedir (Sümerbank İnşaat Fen Heyeti, 1944: 9).

Endüstriyel yerleşkede bekâr kavramı, evli olmayan işçiyle sınırlı değildir. Kavram aynı zamanda evli ve çocuklu olan fakat ailesiyle endüstriyel yerleşkede yaşamayı tercih etmeyen ya da böyle bir seçeneği bulunmayan düzenli ve mevsimlik işçileri ve mahkûmları da fiili olarak kapsamaktadır. Dolayısıyla bekârlık, sadece resmi veya dini nikâhla tanımlanmış bir medeni statüyü ifade etmemektedir; belli bir zaman dilimi içinde yerleşkede oluşan yaşam biçimi ve koşullarını da içerecek şekilde esneyebilen bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu durumda işçilerin medeni statüleri, çalıştıkları dönemde aileleriyle olup olmamalarına göre, enformel bir şekilde yeniden tanımlanmakta, "dönüşümlü bekârlık" olarak tarif edilebilecek bir deneyimi yaşamaktadırlar.

Köylülerden ücretli endüstri işçisi yaratma sürecinde görülen mekânsal disiplinler pratikler, işçilerin *sosyo-psiko-mekânsal* uyum süreçleriyle iç içe geçerek var olmaktadır. Köylülerin bir bölümü yılın belli dönemlerini köylerinde geçirmeyi, kendi mülkleri olan ya da bir başkasına ait bulunan tarlaları sürmeyi tercih etmekte, bütün yılı endüstriyel yerleşkede aileleriyle birlikte geçirmelerini öngören bir meslek yaşamına sıcak bakmamaktadırlar. Mükellefiyet yasasıyla çalışmaya zorlanan köylüler ise bu durumdan büyük bir rahatsızlık duymuş, çalışmaya karşı farklı şekillerde direnç geliştirmişlerdir. Söz konusu direnç, yetkilileri mükellefiyet yasasının gerçekten verimli olup olmadığı konusunu sorgulamaya götürmüştür (Kütükçüoğlu, 2012: 105-113).

Endüstriyel yerleşkede yaşam kurmak, yeni bir toplumsallık, aile ve komşuluk ilişkileri de önermektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ister evli ister bekâr olsun kadın ve erkeğin birlikte sosyalleşmesi ciddi bir gerilim konusunu oluşturmaktadır. Bu dönemde birbirleriyle akrabalık bağı bulunmayan ailelerin ev ziyaretleri aracılığıyla sosyalleşmeleri çok yaygın bir pratik değildir. Ailece komşu ve arkadaş ziyaretleri, eve yemeğe davet etme ve edilme önce eğitilmiş orta üst sınıflarda görülmeye başlanan bir olgudur (Tanyeli, 1998: 139). Gerek kamusal gerek özel alanda gerçekleşen bu sosyalleşme

biçiminin işçi sınıfında görece daha az gerçekleştiği, aile reisi konumundaki erkek işçinin bir bekâr erkekle ailece sosyalleşme talebinin ise son derece sınırlı olduğu söylenebilir. Bekârların mekânsal ve sosyal olarak yalıtılması olgusu sadece endüstriyel yerleşke ile sınırlı değildir; kent içinde ve dışında, kentsel ve kırsal dokunun farklı katmanlarında, farklı biçimlerde sürekli yeniden tanımlanan ve hayata geçirilen uygulamalar serisidir.

Bekârların mekânsal olarak ayrıştırılmaları, şüphesiz Cumhuriyetle başlamış ve de endüstriyel yerleşkeyle sınırlı bir olgu değildir; tarihsel olarak bütün ülkede kent dokusu içinde bekârlara yönelik farklı ayrıştırma, tecrit, barınma/barındırma, dışlama ve entegrasyon paternleri bulunmaktadır.¹¹ Bu tarz ayrıştırma pratiklerinin zengin bir tarihi ve Cumhuriyet'e kadar uzanmış, farklılaşarak, dönüşerek var olmuş akışkan formları söz konusudur ve bu formlar toplumsal cinsiyet, mekân ve barınma kültürü tarihinin önemli katmanlarını oluşturmaktadırlar.

Cinsellik, performatif bir alanı temsil etmektedir. Burada cinsel roller ve iktidar talepleri sürekli olarak yeniden üretilmek zorundadır. Bu anlamda patriarkalizmin ve maskülenitenin sürekli yeniden inşası ve muhafaza edilebilmesi için diğer toplumsal aktörlerden, özellikle bir çeşit damgalanmaya konu oluşturan bekâr erkeklerden gelebilecek olası farklı meydan okumalar veya sınır ihlallerine karşı kadın bedeninin, domestik alanın, mahrem kontrolü ve ailenin sınırlarının savunulması, toplumsal ve o toplumsallık içinde gelişen bireysel talepler olarak ortaya çıkmaktadır.

Ailenin sınırları hem maskülen bir bölgeselliği hem de maskülenitenin kırılabilirliğini temsil etmektedir. Bu kırılabilirlik, mahremiyet ve ailenin kutsallığı fikri toplum ve devlet tarafından da korunmuştur. Endüstriyel yerleşkede üretilen mekânlarda da söz konusu bölgesellik içindeki iktidar ve onunla eklenilen bireysel deneyimler, "medeni hal" kavramına tercüme edilerek evli/bekâr zıt ikiliği temelinde yeniden tanımlanmıştır. Normatif toplumsal cinsiyet değerleri, hukuk, yönetmelikler, materyal, mekânsal, toplumsal olarak sürekli yeniden üretilerek topluma ve bireye empoze edilmiş, bu değerler adeta ikinci bir doğa olarak deneyimlenmiştir.

Aile bütünlüğü belli bir sosyo-psiko-mekânsal bölgesellik içinde gerçekleşmiş ve bekâr işçiler söz konusu alanı ihlal etme potansiyeli taşıyan tekinsiz bireyler olarak algılanmıştır. Evli erkek, yüklendiği sorumluluk, sahip olduğu haklar ve bağımlılık ilişkileriyle topluma güven telkin ederken, bekâr erkekler, sınır ihlallerini gerçekleştirebilecek bir risk faktörü olarak görülmüştür. Bu algının gelişiminde patriarkal sistem içinde mahremiyetin, cinsel bir iktidar alanının bir başka erkek tarafından ihlal edilmesi riski fikrinin yarattığı kaygı ve panik önemli bir rol oynamaktadır. Bu tekinsizlik alanını tanımlayan önemli katmanlardan birini, aile reisi olarak erkeğin kendi geçmişi, bireysel tarihi, geride kalan bekârlık öyküsünde yaşadığı cinsel deneyimler, cinsellikle ilintili sosyopsişik tatmin ve tatminsizlikler oluşturmaktadır. Maskülenitenin inşa sürecinde uyulması gereken toplumsal norm ve karşılanması gereken beklentilerin yerine getirilmesi sonucunda bekâr erkek evlenerek toplumsal cinsiyet örüntülerindeki konumunu değiştirmekte, evli bir aile reisine dönüşmekte fakat bekârlık döneminin anıları ve imgeleri bellekte farklı bir katman olarak yaşamaya devam etmektedir.

Endüstriyel yerleşke içinde "işçi aile reisi" için bir taraftan amiri ve üstü olan, bir başka deyişle profesyonel ve ekonomik anlamda masküleniteden ve iktidardan daha fazla pay alan erkeklerin oluşturduğu tehdit, diğer taraftan toplumsal statü itibarıyla daha alt düzeyde alınılan, ifade edilmemekle birlikte çoğu zaman *kontROLSÜZ cinsel güç, arzu ve sınıraşımıyla* özdeşleştirilen bekârlardan gelecek olası bir meydan okuma riski, aileyi, konutu, mahremiyeti ve kadın bedenini tedirgin bir nöbetin gerçekleştirildiği bir bölge haline getirmektedir. Söz konusu patriarkal toplumsal yapı içinde, aile mahremiyeti ve kadın bedeni hem metaforik bir bölge olarak alınılanmakta hem de nesneleştirilmektedir. Bu nöbet yerini kuşatan kabuğu,¹² konut oluşturmaktadır.

Karabük'te ana akımın toplumsal cinsiyet normlarının fiziksel ve sosyo-mekânsal ayrışma bağlamında ihlal edilme biçimlerinden birini, kadınlara dönük cinsel taciz olayları oluşturmaktadır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Karabük çalışmasında söz konusu durumu medeni statüye referans vermeden, evli bekâr olarak ayrıştırmadan şöyle ifade etmektedir:

"Yeni Karabük'e has suçluluklardan biri de sarkıntılıkla alakalı. İlk zamanlarda, 1937-47 aralarında bu nevi suçların sıklığı anlatılıyor. [...] bu gibi sarkıntılıklar, 1947 den sonra çok azalmış, bu gün ise sarkıntılık, sosyal kontrol altına girmiş ve ayıp hükmüne bağlanmıştır. Kız ve kadın kaçırmadan

¹¹ Osmanlıda bekârların marjinalleştirilme süreçleri ve mekânsal yansımaları üzerine bkz. Işıl Çokuğraş (2016). *Bekâr Odaları ve Meyhaneler: Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.

¹² Kabuk metaforu için bkz. Gaston Bacholard (2013). *Mekânın Poetikası*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki.

başka olan, yeni şehirleşen yerlerin cadde ve sokaklarında ekseriya rastlanan bu davranış, 'harfendazlık'tan ibarettir" (Fındıkoğlu, 1962: 70-71).

Gerek işçi aile konutları gerek bekâr yatakhaneleri temelde ortak bir disipliner sistemin farklı kategori ve katmanlarını oluşturmaktadır. Her disiplin ve kural, aynı zamanda ihlal ve sınıraşımıyla birlikte var olmakta, marjinalleştirilmiş gruplar olmadan ana akım tanımlanamamaktadır. Bu yönüyle gerek bekâr işçiler gerekse bekâr işçilere atfedilen gerçek ya da hayali tekinsizlik algısı, mekânsal ayrıştırma ve toplumsal cinsiyet normlarının yeniden yapılandırılmasında ve üretiminde işlevsel bir role sahip olmuştur.

1940'lı yıllarda Karabük bekârların çoğunluğu temsil ettiği bir demografik yapıya sahiptir. Burada dikkat çekici olan noktalardan biri, çoğunluğun marjinalleştirilmesi ve tekinsiz ilan edilmesi olgusudur. Söz konusu algı tek taraflı inşa edilmemekte toplumsal gruplar ve aktörler arasında belli bir psikik ortaklık ve kabul temelinde gerçekleşmektedir. Toplumsal ve kültürel değerleri içselleştiren bekârlar kendi kendilerini ötekileştirme, dolaylı olarak aşağılamayı, marjinalleştirilmeyi ve tekinsiz algılanmayı kabullenme eğilimi geliştirmektedirler. Karabük'ün kent olarak gelişim sürecinde marjinali tanımlayan, demografik olgulardan ziyade evli veya bekârların içselleştirilmiş oldukları değer yargıdır. Medeni hallerini, giderilmesi gereken bir toplumsal defekt veya eksiklik olarak algılayan bekârlar, süreç içinde evlenerek ana akımı temsil eden aile reislerine dönüşmüş, bekârlara dönük mekânsal ayrıştırma ve düzenleme taleplerini eski-bekârlar dile getirmiştir. Bir başka deyişle bekârların mekânsal olarak ayrıştırılmasını talep edenler bir zamanlar bekâr olanlardır. Ve bu talep mekânsal ayrıştırma ve disipliner pratiklerde çok net bir şekilde görülmektedir.

4. Endüstriyel Yerleşkede Bekâr İşçileri Barındırmak: Mimarlık, Ulus ve Mekânsal Ayrışma

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde endüstriyel yerleşkelerin ve işçi mahallelerinin şekillenmesi sürecinde, üretimi, emeği, mekânı, insan bedenini birbiriyle eklemlenmek ve bu uygulamaları ulus inşası ve ulusal süreklilik temelinde meşrulaştırmak yaygın bir ideolojik eylem/söylem repertuarına işaret etmektedir. Sözelimi, Seyfettin Arkan'ın Zonguldak, Kozlu için tasarladığı Mühendis ve Amele Mahallesi yerleşim planı, ulus ve ulus devlet inşası, endüstriyel üretim, emek ve beden entegrasyonu fikrinin işleyiş sürecine tipik bir örnek teşkil etmektedir (Arkan, 1935: 253-258). Seyfettin Arkan, Goffman'ın tanımına benzeyen bir total kuruma mekân tasarlarlarken, bir taraftan ulusalcı söylem ve ideolojik repertuar üzerinden yapı programlarına meşruiyet kazandırmaya çalışmış, diğer taraftan sınıfsal hiyerarşi, toplumsal statü, cinsiyet ve emek türü bağlamında farklı mekânsal öneriler getirmiş ve bu projesinde bekâr işçileri marjinallere yerleştirmiştir.

Seyfettin Arkan'ın söz konusu projeye ilgili kaleme aldığı açıklama metni incelendiğinde, çalışmasını ulusalcı modernleşmeci bir çizgide ifade ettiği görülmektedir. Çizdiği projenin ideolojik söyleminin kurgulanması ve meşrulaştırılmasında muhayyel bir *Türk'e uyan/uymayan* ayrımına gittiği, daha önceki yabancı şirketlerin uygulamalarına, mevcut yapı topluluklarının Türklüğe uygun olmadığı argümanını vurgulamak üzere değindiği görülmektedir. Seyfettin Arkan, Zonguldak'ı, "Cumhuriyet rejimine kadar yabancı ellerin menfaatine yarayan, dolayısı ile Türk kültür ve karakterine hiç uymamış olan bu yurt köşesi" (Arkan, 1935: 253) şeklinde değerlendirmekte, daha önceki yapıları ise "Türk halkına, mühendisine, işçisine uygunsuz olarak yapılmış bir takım barakalar" olarak tarif etmektedir. (Arkan, 1935: 253) Tasarladığı işçi mahallesini, Cumhuriyet'in ideolojik parametreleri içinde ulus ve ulus devlet inşası süreciyle uyumlu girişimler olarak sunmaya ve meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Fakat burada "Türk halkı, mühendisi, amele" kavramını kullanılırken, söz konusu grupların mekân kullanımıyla ilgili talep ve beklentilerinin neler olduğuna, hangi mimari ve şehir planlama prensipleri temelinde projesini geliştirdiği konusuna girmemiştir. Total kurumun hedeflediği işlevleri, verimliliği ve ulusalcı temaları vurgulayarak projesine açıklık getirmiştir.

Seyfettin Arkan beş yıl sürecek projenin ilk etabında, "ilk olarak sömükökte çalışacak olan bekâr işçi evleri, bunlara ait duş, çamaşırhane, aş evi ve yemekhaneler" in yapılacağını belirtmektedir (Arkan, 1935: 254-255). Burada bekâr işçileri mahalle içindeki sirkülasyonlarını en az düzeye indirecek şekilde maden ocaklarına en yakın olan noktaya yerleştirmiştir.

Mimar ve şehir plancılarının endüstriyel yerleşkelerle entegre olmuş işçi mahalleleri projelerini geliştirirken göz önünde bulundukları normların önemli bir bölümü Sümerbank tarafından belirlenmiştir. Karabük'te işçi mahallelerindeki konut tiplerini Sümerbank önermiştir (Kalyoncu, 2007: 94). Karabük Demir Çelik Fabrikaları dâhil olmak üzere ülkedeki pek çok endüstriyel yatırımı ve yerleşkeyi finanse eden Sümerbank, aynı zamanda endüstriyel mekânların, konut alanlarının inşa ve kullanım süreçlerinde fiziksel ve sosyal mekânın şekillenmesinde, disiplin kavramının hayata geçirilmesinde temel referans sistemlerinden birini üretmiştir. Bu yüzden Karabük deneyiminin yorumlanmasında, Sümerbank İnşaat Fen Heyeti'nin endüstriyel yerleşke bağlamında vurguladığı prensiplerin incelenmesi anlamlı

görülmektedir. Söz konusu heyetin *Arkitekt'*te yayımlanan metninde, "Bekâr pavyonlarının mahallenin evli işçilere ait binalarından ayrı ve imkân nispetinde fabrikaya yakın bir yerde inşasına itina edilmelidir" denilmektedir (Sümerbank İnşaat Fen Heyeti, 1944: 11). Burada hiyerarşi ve tekinsizlik katmanları evli, bekâr ayrımının yanı sıra şehirli, köylü ya da sahip olunan profesyonel nitelikler temelinde de şekillenmektedir. Hiyerarşinin en alt seviyesinde "vasıfsız köylü bekâr işçiler" yer almaktadır. Söz konusu metinde "İşçi evlerinin oturtuluşunda işçi sınıfları arasındaki fark nazarı itibara alınmaktadır. Mahallenin en iyi kısmına ustabaşılar; bundan sora sırasıyla mütehasıs işçiler, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf işçilere ait evler sıralanmaktadır. Civar köylerden fabrikada çalışmak üzere gelen ve ihtisası olmayan amelelere ait pavyonlar ise mahallenin mümkün olduğu kadar kuytu bir yerinde inşa edilmelidir" diye belirtilmektedir (Sümerbank İnşaat Fen Heyeti, 1944: 10-11).

Karabük örneğinde üretilen bazı metinlerde ise, işçilerin genel olarak yaşadığı olumsuz koşullar, yabancılaştırıcı etki "total kurum"un yetkilileri tarafından ulusalcı bir coşkuyla görmezden gelinmiş, endüstriyel üretim süreci farklı bağlamlarda hem tarihselleştirilmeye hem de romantize edilmeye çalışılmıştır. "Total kurum" sadece bir şimdiki zamanı değil geçmiş ve gelecek imgesini de şekillendirmek, disipline etmek istemiştir. Sözelimi İsmail Ömer Girgin'in çalışmasında Karabük'te demir çelik sanayisi, bir taraftan "Türkün 7000" yıllık demircilik mesleği şeklinde ulus inşası ve ulusun tarihsel süreklilik kurgusu içinde konumlandırılırken, diğer taraftan haddehanede eriyen demir, etrafa saçılan kıvılcıklar ve fabrikada sürdürülen yaşam Bin Bir Gece Masalları'nın düşselliğini ve Monte Carlo'nun gece hayatını çağrıştıran renkli bir dünya olarak betimlenmiştir (Girgin, 1948: 25). Demir çelik üretimi, masal, zevk ve haz imgesiyle bütünleştirilmiştir: "Semanın parlak yıldızlarını aratmayacak, gökte yükselen gümüş yüzlü ay dedeyi hatırlatmayacak, güneşin o muazzam sıcaklığını aratmayacak ve nihayet bin bir gece masallarını, Montekarlo gecelerini gölgede bırakacak bir hakikat gözlerimizin önünde canlanacaktır" denilmektedir (Girgin, 1948: 25). Buradaki öfemizm, ilerleyen yıllarda bekâr amele pavyonlarını, "işçi sarayı" (Kalyoncu, 2007: 95) olarak adlandırmaya kadar varmış ve en yalın barınma koşulları abartılı bir lüks imgesiyle ifade edilmiştir. Bu mekânlarda 410 işçiye barınma imkânı sunulmuştur (Kalyoncu, 2007: 95).

Karabük Demir Çelik Fabrikasıyla ilgili kaleme alınmış tanıtım yazılarında bekârlar, bir tedirginlik nesnesi olarak değil, emekleri takdir edilen fakat hak ettikleri bazı imkânlara henüz sahip olmayan ve de süreç içinde kendilerine hem barınma hem de sosyalizasyon bağlamında yeni mekânlar yaratılması gereken bir grup olarak tarif edilmiş ve sınıf çatışmasının olmadığı bir toplumsal yapı tahayyül edilmiştir.

"Karabük'te çalışan işçilerin büyük bir ekseriyeti bekârdır. Çalışan, yorulan ve para kazanan işçi istirahat edecek ve eğlenecek yer aramaktadır. Bunun için de bütün imkânlar günden güne hazırlanmaktadır. Demir ve Çelik Fabrikamız istikbal için bize şimdiden çok şeyler vadetmektedir. Zira Müessese Müdürü sayın Muhittin Erkan ile arkadaşları Selman Kaptanoğlu Aziz Aksu ve Fikret Örs ağır sanayi müessesemize modern endüstri ve tekniğin aradığı bir ruh getirmişler, işçi, memur, müstahdem ve teknisyenler arasında memleket menfaatini müdrük bir beraberlik duygusunu aşlamışlardır" (Girgin, 1948: 44).

Endüstriyel yerleşkelerle ilgili kaleme alınan metinlerde özellikle vurgulanan noktalardan biri, Cumhuriyet değerleri etrafında toplanan, iş bölümü olan ama sınıf çatışması olmayan bir toplumsal yapıdır. Köylülerin tarımla bağlarını sürdüren esnek işçilere dönüştürülmesini, endüstriyel üretimi gerçekleştirecek nitelikli işçilerin yetiştirilmesini hedefleyen fakat siyasi talepleri olan bir işçi sınıfının ortaya çıkmasını engellemek isteyen bir tutum söz konusudur. Burada sınıf aidiyeti ve bilincinin "fabrika mensubiyeti" (Sümerbank İnşaat Fen Heyeti, 1944: 9. Girgin, 1948: 44) fikri ile ikame edildiği, mevcut toplumsal yapının iç çelişkilerinin ve çatışmalarının metin düzleminde giderilmek istendiği görülmektedir. Bir taraftan fabrikada uyum içinde yaşayan bir işçi topluluğu, "memleket menfaatini müdrük" (Girgin, 1948: 44) bir toplum tahayyül edilmiş, diğer taraftan söz konusu uyum katı bir şekilde hiyerarşilendirilmiştir.¹³

Sınıf formasyonunun oluşumu ve bunun siyasallaşması fikrine karşı, işçilerin buldukları şehirlerle endüstriyel yerleşke dışında farklı şekillerde temas etme imkânlarının, özellikle Sümerbank örneğinde, minimize edilmesi için çaba sarf edildiği görülmektedir. Sümerbank'ın yapı programının açıklamasında "Netice itibarıyla aynı fabrikaya mensup işçilerin bir arada ve her nevi medeni şartları ihtiva eden yeni mahallelerde oturmaları sonunda işçiler arasında tam bir ahenk teessüs etmekte ve bu suretle bir

¹³ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde işçi sınıfının oluşumu ve örgütlenmesiyle ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Ahmet Makal (2011). *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Çalışmaları*, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları. Ayrıca Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde emek tarihi için bkz. Touraj Atabaki, Gavin D. Brockett ed. (2012). *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi*, çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

işçi çok mühim bir sebep olmadıkça mensup olduğu fabrikadan ayrılmayı hatırına bile getirmemektedir” denilmektedir (Sümerbank İnşaat Fen Heyeti, 1944: 9).

İşçilerden beklenen temel görev, ülkenin sanayi alanında kalkınması için gereken işgücünü karşılamaları, aynı zamanda yeni yaşama ve endüstriyel üretim biçimine uyum sağlamalarıdır. Burada dikkat çekici olan noktalardan biri, endüstriyel yerleşkelerin üretim, barınma ve toplumsallık anlamında kendine yeten birimler olarak tahayyül edilmesi ve işçilerin kentle temasının bir tedirginlik konusu haline gelmesidir. İşçi veya aynı zamanda tarımla da uğraşan esnek işgücü olmaları istenmekte ama siyasi bir işçi hareketine dönüşmeleri kabul edilmemektedir. Bekâr işçilerin sadece *soyo-psiko-mekânsal* ve toplumsal cinsiyet bağlamında tekinsiz bireyler olarak değil, siyasallaşma ve kaos çıkarma riskleri bulunan bir grup olarak da alınıldığı görülmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde köylüyü kent içinde görmekten hoşlanmayan, geldiklerinde inşa edilecek köylü hanlarında¹⁴ kalmalarını savunan yaklaşım ve duygu durumunun bir benzerinin endüstriyel yerleşkedeki işçiler örneğinde de söz konusu olduğu söylenebilir. Köylünün köyde kalarak modernleşmesini isteyen bir yaklaşım,¹⁵ işçinin de endüstriyel yerleşkede kalarak şehirle temasını minimum düzeyde tutarak modernleşmesini arzu etmektedir.

5. Endüstriyel Yerleşkede Biopolitikalar: Bekâr İşçilerin Barınma İhtiyaçlarının Karşılanması Sürecinde Mekânsal Düzenlemeler

Farklı endüstriyel yerleşkelerde, endüstriyel üretimin biçimine göre bekârlardan beklenen davranış kalıpları, uymaları gereken kurallar da çeşitlenmektedir. Burada asıl olan, mevcut üretim ilişkisi çerçevesinde verimi en etkin kılacak şekilde gündelik yaşamın ve barınma kültürünü yeniden organize edilmesidir. Cumhuriyet, halk eğitimini, modernleşmeyi, aynı zamanda geliştirdiği biopolitikaların bir yansıması olarak hıfzıssıhha konusunda önlemler almayı temel görevleri arasında tanımlamış ve bu çerçevede özellikle II. Dünya Savaşı’nın yaşandığı dönemde bekâr işçilere dönük otoriter uygulamalarına yoğunluk kazandırmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde endüstriyel yerleşkelerde eğitime ve disipline etme fikri sadece bekâr amele pavyonlarında değil aile lojmanları başta olmak üzere her türlü yapı tipolojisinde görülmektedir. Fakat endüstriyel yerleşke bağlamında bekârların daha fazla eğitim, kontrol ve disipline ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Bekâr pavyonları tek katlı koğuş sisteminde düzenlendiği gibi, iki katlı olarak inşa edilen, koridor etrafında lineer olarak ilerleyen tek kişilik odalar şeklinde tasarlanmış örnekleri de bulunmaktadır (Asiliskender, 2009, 126). Koğuş şeklinde olan amele pavyonları bazı durumlarda cezaevine dönüştürülmesi öngörülmüştür. Sözelimi Nazilli-Sümerbank örneğinde, bekâr pavyonları cezaevi olarak yeniden projelendirilmiş ama kullanılmamıştır (Doğan, 2009: 94).

Bekârlığın temsil ettiği tekinsizlik düzeyi, mesleki statünün yükselişine paralel olarak azalmakta ve bunun mekânsal sonuçları da farklılıklar göstermektedir. Sözelimi yine Nazilli’de bekârlar işçiler için tanımlanmış koğuş sisteminin yerine, bekâr memur apartmanı, 10,2 metrekarelik 32 odadan oluşan bir tür misafir hane veya otel şeklinde inşa edilmiştir (Doğan, 2009: 97). Bu yönüyle bekâr memurların barınma ve yaşam koşulları, bekâr amelelere oranla, ciddi ölçüde iyileştirilmiştir.

Endüstriyel yerleşkelerde ve maden ocaklarında disiplinler pratiklerin bir bölümü, serbest işçilerden mahkûmlara ve askerlere uzanan geniş bir bekâr işçi grubu için hayata geçirilmiştir. Serbest işçi, mahkûm ve asker işçiler için endüstriyel yerleşke, profesyonel ve hukuki konumlarına göre hayatın idame ettirildiği, meslek yaşamlarının inşa edildiği yer, cezanın çekildiği mekân veya zorunlu çalışma kampı anlamına gelmiştir. Çalışma koşulları ve işçiye muamele bağlamında geçmişten gelen bazı davranış kalıpları ve alışkanlıklar ve söz konusu dönemde dünyadaki diğer otoriter rejimlerle girilen diyalogun yansımaları belli bir ölçüde, bir çeşit “total kurum” olarak tanımlanabilecek endüstriyel yerleşkelerde görülmüştür.

Erving Goffman, genel olarak disiplinler pratiklerin icra edildiği, okul, askeri kurumlar hapisane ve tımarhanelerle ilgili olarak bir geçiş ritüelinin yaşandığına, söz konusu ritüelde, öznenin istenen parametreler çerçevesinde varlığını kuruma teslim etmesinin istendiğine dikkat çeker. Bu sürecin bileşenlerinden birini, bir önceki kimliğin aşağılanması oluşturur. Bu aşağılama bir taraftan kurumsal bir iç rasyonalite ve pragmatizmin bir yansımasıyken diğer taraftan belli bir dereceye kadar katılımcıların veya

¹⁴ Bkz. Nusret Kemal Köymen (1934). *Köycülük Esasları*, Ankara: Tarık Edip Kütüphanesi.

¹⁵ Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Köycülük çalışmaları için bkz. Erhan Berat Fındıklı (2014). “Erken Cumhuriyet’te Köy İmgesi ve Köycülük: Benzer ve Tikel Yönleriyle Üç Portre: Yakup Kadri, Nusret Kemal, İsmail Hakkı Tonguç”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 4, Aralık: 341-379. Ayrıca bakınız, Erhan Berat Fındıklı (2015). “İdeal Cumhuriyet Köyünü Düşlemek: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Mimarlar ve Kırsal Mekân Algısı”, *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, S. 8, Aralık, : 73-100.

mekâna kapatılanların da onayıyla gerçekleşen bir uygulamadır. Goffman söz konusu sürecin aşamalarıyla ilgili şunları söylemektedir:

“Kuruma giriş süreci genel olarak başka tür kayıpları ve aşağılamayı da beraberinde getirir. Kişisel bilgiler kaydetmek, fotoğraf çekmek, kiloyu tartmak, parmak izi almak, numara vermek, araştırma yapmak, muhafaza edilmek üzere alınan kişisel eşyaların dökümünü yapmak, soymak, yıkamak, dezenfekte etmek, saç kesmek, kurum kıyafetlerini dağıtmak, kurallara ilişkin direktifleri vermek ve kısımlara ayırmak gibi kabul işlemleriyle meşgul olan personelle karşılaşırız. Kabul işlemleri, ‘kırpma’ ya da ‘programlama’ olarak adlandırılabilir çünkü kuruma yeni gelenler bu şekilde hizaya getirilerek kurumun idari makinesine dâhil edilirler. Rutin işlemlerle, üzerinde rahatlıkla çalışılabilecek bir nesne halini alacak şekilde biçimlendirilir ve kodlanırlar” (Goffman, 2015: 28-29).

Türkiye’de endüstriyel yerleşkelerde bekâr işçilere uygulanan muamele, bekâr işçilerin olumsuz vasıflarla tanımlanması ve fiziksel bir müdahaleye konu olması, Erving Goffman’ın “aşağılama” kavramıyla bazı açılardan benzerlik göstermektedir. Sözelimi Sümerbank Müessesesi ve Fabrikaları Vazife Evleri Yönetmeliği’ndeki maddeler yönetmeliğinde amele pavyonlarında kalmaya başlayacak bekâr işçiler için ön görülen total kuruma kabul edilme ritüeli, böyle bir sürece işaret etmektedir. Yönetmelikte “Bekâr pavyonlarına kabul edilecek işçiler, hamamda yıkattırılacak, üzerlerindeki elbiseler etüvden geçirilecek ve saçları iki numaralı saç makinesi ile kesilecektir. Bu temizliğin neticesine kadar pavyona kabul edilecek işçiler hususi olarak ayrılmış tecrit odalarında kalacaklardır” denilmektedir (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 7). Sümerbank örneğinde “bekletme ve tecrit”, utanç yaşatma sürecinin yoğun olarak görüldüğü bir geçiş evresini ifade etmektedir.

Total kuruma kabul edildikten sonra endüstriyel yerleşkede çalışmaya başlayan işçilerden hijyen konusundaki talepler, biopolitikaların, disiplinler pratiklerin bir uzantısı olarak devam etmekte, söz konusu sorumluluk sadece işçilere bırakılmamakta, kurallara uyulup uyulmadığı personel tarafından takip ve kontrol edilmektedir. Sümerbank Vazife Evleri Yönetmeliği’nde “İşçilerin sabah ve akşam yıkanmalarına nezaret edilecektir” diye belirtilmektedir (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 8). Kurallara uymayanları, farklı biçimlerde ceza, total kurumun dışına atılma/işten çıkarılma riski beklemektedir; “Müessesesi veya fabrika müdürleri bekâr pavyonlarında bulunan işçileri temizlik ve inzibat noksanlığı bakımından para cezası, pavyondan ihraç veya işinden ihraç gibi cezalarla tecziye eder” denilmektedir. Bekâr pavyonunda kişi başına 4m³ bir mekân öngörülmüştür. Bu mekân kısıtlamasına ve düzen arayışına bağlı olarak işçilerin yatakhane bulundurulacakları eşyalara da bir sınırlama getirilmiştir (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 7-8).

Endüstriyel yerleşkede disiplinler pratiklerin farklı mecraları ve katmanları bulunmaktadır. Burada mekânsal düzenlemelere, bireyin kişisel eşyaları üzerinden bir sınır harbi, evcilleştirme/itaat ettirme süreci eşlik etmektedir. Bununla ilgili olarak serbest işçinin ya da total kuruma kapatılan mahkûm işçinin kimliğini oluşturan ya da bireyselliğini temsil eden bir takım nesnelerin, Goffman’ın deyimiyle “kimlik setinin” elinden alınması söz konusu olmaktadır. Bu süreci ve sonuçlarını Goffman şöyle betimler: “Birey dışarıda kendi bedeni, dolaysız eylemleri, düşünceleri ve bazı kişisel eşyaları gibi kendi duygusuna ait nesnelerin yabancı ve kirleten şeylerle temas etmesini engelleyebilir. Ama total kurumlarda benliğin bu alanları ihlal edilir, bireyin kendi varlığıyla çevresi arasında koyduğu sınır istila edilir ve benliğin somut hallerinin kutsallığı bozulur” (Goffman, 2015: 35).

İşçinin elinden alınan bireysel eşyalarının yanı sıra total kurum tarafından kendisine sunulan, hayata yeni giren, eklenen eşyalar, nesnelere ve bu nesnelere ilişkili beden hareketleri, davranış biçimleri de disiplinler sürecin parçalarını oluşturur. Sümerbank Vazife Evleri Yönetmeliği’nde “Koşuş ve koridorlara kum doldurulmuş tükürme kutuları konacak ve bunların kumları her gün değiştirilecektir” şeklindeki madde, (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 8) barınma, beslenme, çalışma ve temizlik rejimine eklenen farklı bir hijyenik araca işaret etmektedir. Hıfzıssıhha ve biopolitikalar önce bedenle objeyi ilişkilendirmekte, ardından her ikisini bir davranış şekliyle bütünleştirmekte ve bunu nihai olarak bir disiplin ve iktidar örüntüsünün parçası haline getirmektedir. Sümerbank endüstriyel yerleşkelerinde kurum içi ve kurum dışı sosyalizasyonun her aşamasının kontrol edilmek istendiği gibi, barınılan yerde yeme, içmeyle ilişkili rejimin de total kurum tarafından belirlendiği görülmektedir. Yönetmelikte “Yatakhanelerde, her ne zaman olursa olsun [...] çay ve kahve gibi meşrubat ve yemek pişirmek, içki bulundurma veya kullanmak, yemek yemek, dolaplarda yemek saklamak ve sigara içmek” yasaktır denilmektedir (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 7). Ayrıca total kurumun içinde ve dışında bireysel ekonomik yaşantılarına belirli düzenlemeler getirilmiştir. İşçiler üzerlerinde belli bir miktarın üstünde para bulundurma hakkına sahip değillerdir. Paralarını fabrikanın veznelerine yatırmaları beklenmektedir (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 8).

Sümerbank Vazife Evleri Yönetmeliği'nde dikkat çekici olan noktalardan bir diğeri, farklı yaş grubundan ve statülerden işçilerin bekâr pavyonlarında aynı mekânda barınmalarının öngörülmesidir. "Bekâr pavyonlarına müessese veya fabrika müdürünün tensip edeceği işçi ve çıraklar kabul edilir. Bununla beraber bu işe tahsis edilmiş binalarda bulunabilecek olan odalar bekâr memurlara da verilebilir" denilmektedir (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 7). Türkiye'de çocukluğun inşası ve çocuk emeği konusunda farklı bir iş rejiminin yürürlükte olduğu görülmektedir. Çıraklık iş gücü niteliğinin belli bir aşamasını ve bununla özdeşleştirilen yaş grubunu ifade etmektedir. Çocukluğun yeniden inşa edildiği bir dönemde çocuk işçi çalıştırmak, çocuğu, işçi ve memur yetişkinlerle birlikte barındırmak bir sorun olarak görülmemiş, üretimin sürekliliği açısından olağan bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bekârlık kimi örneklerde yaş kategorisi ve sınıfsal pozisyonu aşan bir ortak kimlik haline gelebilmiştir.

Bekârlık kavramının dönemsel ve bu denli kuşatıcı olarak kullanılması, aynı zamanda disiplinler pratiklerin de çeşitlenmesi, farklı stratejilerin geliştirilmesi anlamına da gelmektedir. Farklı disiplinler uygulamaları, benliğin somut hallerinin kutsallığının bozulması total kuruma kapatılan veya çalışmaya başlayanlar ile kurumun personeli arasındaki ilişkiyi de gerilimli hale getirir. Goffman söz konusu süreçte tarafların birbirlerini ve kendi benliklerini alımlamalarıyla ilgili şunları söylemektedir:

"Personel, kapatılmış kişileri genellikle öfkeli, ketum ve güvenilmez bulurken; kapatılmış kişiler, personeli, başkalarını küçümseyen, onlara söz hakkı tanımayan ve kötü davranan kişiler olarak kabul eder. Personel kendisini üstün ve haklı görmeye; kapatılmış kişilerse, en azından bazı yönlerden, kendilerini aşağı, zayıf, kabahatli ve suçlu hissetmeye eğilimlidir" (Goffman, 2015: 19).

Benzer bir durum ve gerilimin, Erken Cumhuriyet Dönemi endüstriyel yerleşkelerdeki bekâr pavyonlarında yaşamak zorunda kalan işçiler ve personel arasında da var olduğu söylenebilir. Fakat bu kurumlarda, Foucault'nun farklı bir bağlamda ifade ettiği üzere disipline eden ve edilen ikiliğinden ziyade, disiplinler pratikler ve bununla ilintili taleplerin dikey, yatay ve çapraz bir şekilde o yapı içerisinde sürekli yeniden üretildiğini hatırlamak gerekmektedir.¹⁶ Dolayısıyla disipline etme ve kapatılma pratiği sadece kapatan ve kapatılan, çalıştıran ve çalıştırılan türünden bir ikili ayrıma indirgenemez. Farklı derecelerde personel ve kapatılanların/çalışanların kendi aralarında ürettikleri kontrol, disiplin, ihlal ve baskı mekanizmaları da total kurumun işleyişini mümkün kılan veriler olarak devreye girer.

Sümerbank Vazife Evleri Yönetmeliği'nde sadece bekâr amele pavyonlarıyla değil, aile lojmanları ile ilgili maddelerde de benzer bir disiplinler süreç vurgulanmaktadır. Yerleşkede üretilen barınma kültürüyle ilgili çağdaş yaşam imgesine zarar vereceği düşünülen mekânsal estetik ve adabı muâşeret kurallarına aykırı davranışların engellenmeye çalışıldığı görülmektedir. "Bilhassa vazife evleri mahiyetinin nezahetini ihlal edecek hareketlerde bulunmak [...] umuma açık yerlerde [...] alelîtlak pijama veya takunya ile veya elbisesiz dolaşmak [...] memnudur" diye belirtilir (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 4). Lojmanda kalan aileler bahçelerine istedikleri her türlü bitkiyi dikememektedirler. Yapacak bahçe çalışması müdüriyet planında belirtildiği şekliyle olmak zorundadır. Vazife evine misafir kabul etmek kontrole tabidir. Uygun görülmeyen misafirler reddedilebilmektedir. Gece yatusına misafir kabul edenler, misafirlerin kimliklerini derhal iç hizmetler şefine bildirmek zorundadırlar (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1942-1951: 4).

Bekâr pavyonlarıyla ilgili yönetmelikleri, maddelerle tanımlandığı şekliyle hayata geçirilebilen değil, bir "disipline etme arzusu," disipline etmenin ulaşabileceği en yüksek düzey olarak okumak gerekmektedir. Goffman'ın da vurguladığı gibi, her kural, aynı zamanda ihlal edilmek üzere yeniden yapılandırılmaktadır. Disipline etme, sınırlama, düzenleme gibi yönetmeliklerin talep ettikleri uygulamalar ancak belli bir dereceye kadar gerçekleştirilebilmekte, bireysel çözümler, hayatta kalma ve baskıya direnme stratejileri kuralların esnemesine yol açmaktadır.¹⁷

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde diğer "total kurumlar"da yönetmeliklerin öngördüğü davranışların hayata geçirilmeye çalışılması genellikle doğrudan ve dolaylı bir dirençle karşılaşmıştır. Sözelimi Zonguldak'ta maden işçilerinin kaldığı amele pavyonlarındaki uygulamalar, bekârlık ve bunun sonucunda ortaya çıkan *psiko-sosyo-mekânsal* disiplinler pratikler sürecinde yaşanan sorunlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Burada sunulan koşulların fiziksel özellikleri, bekâr işçilere uygulanan muamele ve mekân kullanımına ilişkin katı kurallar, bekâr işçilerin bir bölümünün söz konusu mekânlarda yaşamamak için direnç göstermelerine yol açmıştır.

1994'te Zonguldak'ta *Uyanış* adlı yerel gazetede yayımlanan sözlü tarih çalışmasında, işçilerin bekâr pavyonlarını kullanmaları için, kolluk güçlerinin devreye sokulduğu görülmektedir. Kendisiyle röportaj

¹⁶ Bkz. Michel Foucault (2015). *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 6.bs. Ankara: İmge Yayınları.

¹⁷ Bkz. Goffman, *age*.

yapılığında 71 yaşında olan Hüseyin Aydın'ın mekânla ilgili deneyimleri, endüstriyel üretime geçişte yaşanan disiplinler pratiklerle ilgili *sosyo-psiko-mekânsal* kriz alanlarını yansıtmaları açısından önemlidir:

“Onun sebebi şu. Ben de yatmadım. Pavyonu yaptılar. Başına da koydular bir pavyoncu. Girdik pavyona, ana mintanla ana gömlekten başka bir şey olmayacak. İşletme elbise veriyor. Başka bir şey giymeyeceksin. Hamamdan çıkacaksın. Soğuk. Bir de o katı bezlerden bir elbise var üstünde. Bir ceket bir de pantolon. Yatağı kirletmeyeceksin, 3-4 günde bir ütüye gideceksin. Ütünden kâğıdın yoksa yatağa girip yatamayacaksın. Bu işkence altındayken gittik dağlara, sayvan yaptık Sayvanlarda yattık. Bizi oralarda bekçiler yakaladılar. Tekrar pavyonlara soktular. Sonra alıştık. Alıştık ama o nalet adamlarda hiç idare yoktu. Temizlemesi olacak diye bize kötü davranırlardı (Can, 1994'ten aktaran İmamoğlu, 2009: 150).”

Zonguldak ve Karabük'te üretim ilişkileri ve işçilerin yaşadığı koşulları irdeleyen bir başka tanıklık ve dikkat çekici metin İstanbul Üniversitesi'nde bir süre görev yapan Prof. Dr. Gerhard Kessler'den gelmiştir. Alman akademisyen, Zonguldak'ta maden ocaklarındaki işçilerin çalıştıkları ve barındıkları mekânları iş güvenliği konusundaki yanlış uygulamaları somut örnekler vererek bazı açılardan eleştirirken Karabük'te barınma, üretim ve yaşam koşullarıyla ilgili daha genel ve olumlu izlenimler aktarır. Kessler belli bir askeri mekânsal düzenle karşılaştığını, disipline eden bir siyasi iradenin varlığını duyumsadığını fakat işçiler arasında “şahsiyet damgasını taşıyan hayat tarzı” olan bireyle karşılaşmadığını doğrudan ve dolaylı olarak ifade eder. Özellikle Zonguldak'ta maden ocaklarında çalışan işçilerle ilgili aktardığı gözlemler, maden işçilerinin barınma koşulları, boş zaman faaliyetleri ve mekânsal pratikleri anlamında önemli detaylar içermektedir:

“Bu ikametgâhlardaki yatakhaneler yatakların biri altta diğeri üstte ve karyoların bir kısmı demirden, daha büyük kısmı da tahtadan yapılmış olmak üzere vasati olarak 200 yatak ihtiva etmektedir. Yatak çarşafı renkli olup ayda muntazaman iki defa değiştirilmekte ve yıkanmaktadır, tahta kuru(su) ve sivrisinek gibi haşaratın bulunmadığı temin edilmiştir. Her işçinin yatağından başka hususi eşyaları ve sairelerini koymak üzere kilitlenebilir küçük birer dolabı da vardır. Yatak odaların hiçbirinde ne manzara resimlerinin asıldığını ve ne de seyyar işçilerin hemen hepsi evli bulunmalarına rağmen, aile resimlerine rastladım. Yatakhanelerin hepsi temiz ve muntazamdı; fakat hiçbir tarafta şahsiyet damgasını taşıyan hayat tarzı yoktu, netice itibariyle bunlar kışla odalarıydı [...] Yemekhanelerin hepsi temiz fakat iç açıcı şekilde değildi: masa örtüleri, perdeler ve duvarlarda dekor yoktu, yani her şey kışlavariydi” (Kessler, 1949: 16).

Kessler Zonguldak'ta maden ocaklarında çalışan serbest işçilerin yanı sıra sayıları 15.000'e ulaşan mahkûm işçilere de değinir. Mahkûm işçilerin diğer serbest ücretli işçilerden ayrıştırılmadan aynı mekânda çalıştıklarına değinir, söz konusu işçileri diğerlerinden ayıran temel farkın giydikleri kıyafetler olduğunu belirtir. Her çalışma gününün iki gün sayılmasında ve hapisanelere göre söz konusu çalışma ortamının daha serbest olmasından ötürü firarların sık yaşanmadığını ifade eder. Ayrıca mahkûm işçilerin hırsızlık ve yankesicilik gibi suçlardan değil belli bir öfke anında kontrolün kaybedilerek işlenmiş cinayetten ötürü hapse düşmüş işçilerden oluştuğuna dikkat çeker. Burada işlenen suçun niteliği konusunda hem kendi zihninde hem de toplumda var olan ahlaki bir hiyerarşi satır aralarında okunur. Yerel uzmanlar Kessler'e, mahkûm işçilerin serbest işçilerle birlikte verimli çalışmalarının ve sağlanan disiplinin temelinde yatan sebeplerden birinin, mahkûm işçi alımında işlenen suçun niteliğinin göz önünde bulundurulması olduğunu belirtmişlerdir (Kessler, 1949: 15).

Kessler'in üzerinde durduğu bir diğer konu, maden işçilerinin boş zamanlarını değerlendirme biçimleridir. İşletme haftada üç kere ücretsiz sinema gösterimleri ve tiyatro temsilleri gerçekleştirmekte, ayrıca zorunlu okuma yazma ve sağlık bilgisi kursları düzenlemektedir. Kessler maden işçilerinin en fazla ilgiyi maharetle oynadıkları halk danslarına gösterdiklerini düşünür ve İstanbul'da yaşayan Türklerin doğa gezisine karşı ilgisizliklerine Zonguldak'ta da rastlandığını ifade eder. “Ormanlarda yürüyüşe çıkma fikri, civarı fevkalade güzel olmasına rağmen, Zonguldak'ta da eksiktir” diye belirtir (Kessler, 1949: 2). Kessler'e göre eksiklik sadece doğa gezisi bağlamında değil, diğer boş zaman etkinliklerinde de görülmektedir:

“Oturma odalarında gazete okuyan bazı kimselere rastladım, fakat ne kitap okuyan ve ne de mektup yazan tek kişi görmedim. [...]Avrupa maden havzalarında çok yer ayrılan musikiye, hiçbir tarafta rağbet edilmiyor; birlikte çalgı çalmak ve şarkı söylemek üzere kurulmuş müzik birliklerinin mevcut olmadığını öğrendim. Serbest zamanlarında birçok işçilerin sadece aylak bir halde uzanmak veya ayakta durmak suretiyle vakit öldürdüklerini müşahade ettim. Birçok kereler ziyaret ettiğim Almanya, Polonya ve Hollanda'daki maden havzalarında işçilerin serbest zamanlarını bu kadar boş geçirdiklerini hiçbir tarafta görmedim” (Kessler, 1949: 2).

Kessler'in Karabük'le ilgili gözlemleri, Zonguldak'a kıyasla genellikle daha iyimserdir. Söz konusu şehri "Karabük bir İngiltere, Almanya veya Hollanda bahçeli şehri andırıyor ve cidden gönüllere ferahlık veren bir manzara teşkil ediyor" şeklinde tarif eder ve kentsel mekânlarla ilgili bazı detayları aktarır (Kessler, 1949: 26). Bu düzenli bahçe şehir imgesinin hemen ardından kent içinde oluşmaya başlayan gecekondulara değinen Alman akademisyen, hayatta kalma mücadelesi veren işçilere karşı olumlu yaklaşmaktadır. Dönemin siyasi koşulları ve ifade özgürlüğü el verdiği ölçüde, işçinin ve kent yoksulunun yanında yer alan bir tavır sergilediği görülmektedir.

"Karabük'ün hemen yanındaki bir ovada İstanbul ve Ankara'daki gecekonduları hatırlatan imar planından ve her türlü yapı nizamlarının haricinde bir takım küçük evleri meydana getirdiklerini gördüm. Bunların miktarı çok azdır ve müstakil olma iradesinin mahsulü olan bu küçük yapıların sahipleri fikrimce takdire layıktırlar-ben, kendi emeği ile şahsına mahsus bir evcik kuran kimseyi daima bir komünün en kıymetli hemşerileri arasına ithal ederim" (Kessler, 1949: 27).

Kessler, kent merkezinde özel girişimin gerçekleştirdiği mekânlar ise, düzensiz ve estetik açıdan başarısız bulmaktadır:

"Buna mukabil hususi şahıslar tarafından inşa edilmiş olan Karabük'teki istasyon caddesinin, İstanbulluların gayet iyi bildikleri yeknesaklıktan uzak ve stilsiz bir şekilde oluşu, müessesenin Siedlunglarıyla tam bir tezat teşkil ediyor. Birbirine karışmış sakil evler arasında dükkânlar, birkaç küçük otel, küçük kahvehaneler, esnafın küçük atölyeleri, postane vs. vardır. Karabük'teki yegâne çirkin cadde burasıdır. Geri kalan bütün Siedlung'un manzarası çok güzeldir" (Kessler, 1949: 27).

Kessler'in tanımladığı kent merkezi, bekâr işçilerin iş dışındaki vakitlerini geçirdikleri, sosyalleştikleri kentsel dokuyu da dolaylı olarak tarif etmektedir. Yazar, disipline edilmiş iş ve barınma ortamının aksine, kentin omurgasını belirleyen caddeyi ve burada yer alan mekânları, birkaç yapı ve işlevle sınırlı görmektedir fakat Siedlunglara (toplu konutlara) benzemediği için düzensiz ve sakil olarak tanımladığı yapılar hem sınırlı bir kent çekirdeğini var eden işlev çeşitliliğini ve toplumsal heterojenliği barındırmakta hem de bekâr amelelerin iş dışında, boş zamanlarında birey olabildikleri yerleri ifade etmektedir. Kessler'in birkaç küçük otel, küçük kahvehaneler şeklinde özetlediği ve pek kayda değer bulmadığı bu mekânlar farklı bir toplumsallık potansiyelinin, farklı kültürel ve toplumsal cinsiyet normlarının mayalandığı mekânları temsil etmektedir.

Kessler Karabük'te, işçilerin çalışma koşulları ve gündelik yaşam pratiklerinden ziyade, kentsel mekânla, Siedlung morfolojisi ve o yapıyı çevre içinde kurgulanan aileye ilgi duymuştur. Bekâr işçilerin barınma imkânlarıyla ilgili aktardıkları sınırlıdır. Bekâr amele pavyonları hakkında detaylı tasvirler gerçekleştirmez. Sadece bekâr işçilerin yaşadıkları koşulları Zonguldak'taki maden işçilerine göre daha konforlu alımlamakta, "İyi döşenmiş bekâr yurtları evli olmayanların emirlerine amade bulunmaktadır" diye belirtmektedir (Kessler, 1949: 30). Karabük'te bekâr işçilerden çok, işçi ailelerin evlerini ön plana çıkararak, aile üyelerinin yaşam tarzı ve barınma kültürüyle ilgili bazı verileri aktarır.

İşçi mahallelerinden övgüyle söz eden Kessler'in söz konusu mekânlardaki insan manzaralarıyla ilgili gözlemleri de olumludur. Burada daha çok aileyi toplumsal kategori olarak ele alır. "Karabük'te yırtık elbiseli, pejmürde kıyafetli bir tek ferde dahi rastlamadık. Etrafta çok fazla miktarda çocuk vardı, bütün çocuklar temizdi ve iyi giyinmişlerdi, hepsi de neşeli ve sıhhatli gözüküyordu-tıpkı bir İngiliz, Alman veya Hollanda bahçeli şehirlerindeki tipik manzara" demektedir (Kessler, 1949: 29). Kessler ağırlıklı olarak bekâr işçilerin istihdam edildiği ve yaşadığı bir kentte daha çok düzenli lojmanlar, batılı gibi giyinen ve yaşayan kadınlar/aileler ve bakımlı neşeli çocuklar görmeyi tercih etmiş, Cumhuriyet'in çekirdek aile temelinde tanımlamaya çalıştığı modernlik, ideal vatandaşlık ve toplumsal cinsiyet normlarını Karabük'te hayata geçirildiği fikri üzerinden söylemini kurmuştur. "Karabük'te kendimizin lalettayin seçtiği ve böylece önceden hususi surette hazırlanmamış olan birçok işçi evlerini ziyaret ettik. Bu kadınlar Avrupalı gibi giyinmişlerdi. (Safranbolu'da kısmen başkaydı) Bize oda ve mutfaklarını iftihar ve memnuniyetle gezdirdiler: gördüğümüz her şey temiz, muntazam ve hatta hemen hemen bütün bahçeler bile iyi bakılmış haldeydi" diye yazmaktadır (Kessler, 1949: 29-30). Burada önceden herhangi bir hazırlık yapılmadığının iddia edilmesi, bir taraftan satır aralarında Türkiye'de denetleme ve gözlem pratiğinde yaygın bir önceden hazırlık yapma pratiğini işaret ederken, diğer taraftan denetleyen gözün/öznenin, bu örnekte Kessler'in kendisini denetleyecek olanların beklentilerine cevap verecek şekilde gözlemlerini/söylemlerini dönüştürmesini de gösterdiği söylenebilir.

Kessler, "Karabük'teki içtimâi siyasete müteallik bütün tesisat, kuruluşundan beri müessesenin başında bulunan umum müdür Bay Muhiddin Erkan şahsi eseridir. Eski bir topçu subayı olan fevkalade zat, uzun müddet askeri fabrikalarda çalıştıktan sonra, sanayi sahasına intisap etmiştir" demektedir (Kessler,

1949: 29). Alman akademisyenin araştırma gezisinin güzergâhları, durakları ve karşılaşmaları düşünüldüğünde büyük ölçüde yine benzer bir askeri disiplin çerçevesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Kessler'in Karabük'ü Avrupalı bir endüstri şehri olarak görmek ve gurur duymak isteyen Cumhuriyet seçkinlerinin kentin imajını şekillendirmek ve yönetmek isteyen Karabüklü yerel yönetici sınıfın beklentilerini karşılayacak şekilde olumlu bir dil, üslup ve yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Kessler'in Zonguldak ve Karabük'le ilgili gerek makro düzeyde, kent ölçeğindeki gözlemlerinde gerek mikro düzeyde işçilerin barınma ve mekân kullanma biçimleriyle ilgili tespitlerinden ön plana çıkan temel vurgulardan biri, askeri düzen ve disiplin fikrinin mekânsal yansımalarıdır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde endüstriyel yerleşkelerle ilgili kaleme alınan metinler genellikle birer güzelleme niteliği taşımakta, endüstriyel üretim ve buna paralel olarak gelişen kent dokusu Cumhuriyet'in başarı öyküsünün farklı etapları şeklinde sunulmaktadır. Var olan negatif koşullar ise gelişme süreçlerinde ortaya çıkan ve giderilecek olan eksiklikler olarak görülmektedir. Bu yaklaşımın izleri gerek Seyfettin Arkan'ın, gerek İsmail Ömer Girgin'in gerekse Kessler'in metninde net bir şekilde takip edilebilmektedir. Bekâr işçiler ya "emirlerine amade" yurtlarda yaşayan emekçiler ya da hak ettikleri barınma ve sosyalizasyon imkânlarına henüz sahip olmayan ama süreç içerisinde yaşama koşulları iyileştirilecek olan kişiler olarak betimlenmekte, lineer bir ilerleme öyküsünün içinde konumlandırılmaktadırlar. Bu anlatılarda sınıf çatışması ve işçi sınıfının siyasallaşması gibi olgulara yer açılmamıştır. Emekçiler, özellikle de bekâr işçiler amele pavyonları koğuş ya da hücrelerde yaşayan, mekânsal olarak ayrıştırılmaları ve farklı muamele görmeleri onaylanan, ülkenin kalkınmasında kullanılacak iş gücü olarak değerlendirilmiş, fakat yeterince yetkin bir kişilik ve birey olarak görülmemişlerdir. Bekâr işçilerin bireyselliklerinin en fazla duyumsandığı bağlam ise kaos, sınır ihlali, sapma ve tekinsizlik üretme potansiyelleri olmuştur.

Sonuç

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan endüstriyel yerleşkeler, bir taraftan ülke ve kent ölçeğinde inşa edilmek istenen ama kısmen başarılı olmuş mekânsal disiplin fikrinin sınırlı bir alanda hayata geçirildiği mikro bağlamları temsil ederlerken, diğer taraftan modern yaşamın, endüstriyel üretim ilişkilerinin mekânsal verilerini içeren toplumsal cinsiyet normlarının yeniden kurgulandığı ve yapılandırıldığı bir zemini, bir tür "total kurum"u ve bazı açılardan fiziksel ve metaforik bir kapatma pratiğini yansıtmaktadırlar. Gerek Sümerbank Vazife Evleri Yönetmeliği'nde gerek Karabük ve diğer endüstriyel yerleşkelerdeki uygulamalarda, söz konusu kapatma sürecinde, bekârlık, ana akımın hem imgesel hem de mekânsal olarak sınırlarını tanımlayan bir tekensizlik alanı olarak kurgulanmış, bekâr işçiler endüstriyel üretim, toplumsal cinsiyet ve mekânsal pratikler bağlamında en fazla disipline edilmesi gereken grup olarak alınmışlardır. Bu çerçevede bekâr işçi yurtları/pavyonları disiplinler kaygıların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Nitelikli işgücünü talep eden ama örgütlü ve siyasi bir işçi sınıfının oluşumuna sıcak bakmayan dönemin Türkiye'sinde bekâr işçiler endüstriyel ve *sosyo-psiko-mekânsal* disiplinler pratiklerin nesnesini oluşturmuşlardır. Türkiye'nin dört bir köşesinden Karabük'e gelen bekâr ameleler, bir taraftan kaçınılması, sakınılması, kontrol altında tutulması gereken toplumsal gruplar olarak marjinalleştirilirken, diğer taraftan endüstriyel sektörün gelişimi için verimlilikleri artırılması gereken işgücü olarak görülmüşlerdir. Endüstriyel üretimin gerçekleştirilmesi için bekâr işçilerin emeğine gereksinim duyulmuş fakat işçilerin bireysel sosyo-psişik, kültürel, mekânsal, ekonomik talep ve ihtiyaçları belli alanlarda görmezden gelinerek genellikle ana akımın ve yönetici seçkin sınıfların tanımlama iktidarı çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmişlerdir. Bu yaklaşımın bir yansıması olarak, bekâr amele pavyonları/apartmanları adı verilen yapı tipleri genellikle üretim alanının en yakın noktasına ve farklı toplumsal hiyerarşileri temsil eden mekânlarından, ailelerin kaldığı lojmanlardan olabildiğince ayrıştırılarak konumlandırılmışlardır.

Endüstriyel üretime ve işçi emeğine ihtiyaç duyan bir devletçi ekonomi, işçi sınıfının oluşmasını tereddütlerle izlerken söz konusu ameleler içinde de farklı hiyerarşiler yaratılması ve bekârların marjinalleştirilmesine finansal, teknik ve idari destek sağlamıştır. Tarihsel kökenleri bulunan bekârların mekânsal olarak ayrıştırılması pratiği, 20.yüzyılın ilk yarısında endüstriyel yerleşke bağlamında farklı bir mekânsallık şeklinde yeniden üretilip yorumlanmıştır. Her disiplinler pratik, kurallara uyum kadar, kuralların ihlal edilmesiyle birlikte var olmaktadır ve her sınır koyma ve mekânsal düzenleme aynı zamanda reel koşullar ve özneler tarafından belli ölçülerde ihlal edilmektedir. Dolayısıyla bekâr işçilerin yerleşkedeki varlıkları, üretim ilişkilerine katılmaları, amele pavyonlarındaki barınma sürecinde mekânsal deneyimleri ancak belli bir dereceye kadar kontrol altında tutulabilmektedir. Bekârlar üzerinde kurulan hegemonik ilişkiler her disiplinler pratik gibi, bekârların kendi yaşamlarıyla ilgili aldıkları kararlar ve farklı düzlemlerdeki iktidara direnme biçimleriyle dönüşmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan bekârlık genellikle

geçici bir deneyim olarak yaşanmış bir olgudur. Evlilik aracılığıyla ana akımla eklenen bir dönemin bekâr işçileri, yeni toplumsal medeni statüleriyle, bekârlara yönelik benzer disiplinler pratikleri talep eden/uygulayan öznelere dönüşmüş ve bekârlığın sosyo-psiko-mekânsal olarak marjinalleştirilmesi döngüsü ve yeniden üretilmesi süreklilik kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- AKCAN, Esra (2006). *Çeviride Modern Olan: Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri*, İstanbul: YKY.
- ASİLİSKENDER, Burak (2009). "Anadolu'da Modern bir Yaşam Kurmak: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları: Yaşam, Mekân ve Kent*, der. Ali Cengizkan, Ankara: Arkadaş, s. 111-129.
- ARKAN, Seyfettin (1935). "Amele Evleri, İlkokul, Mutfak ve Çamaşılık Binası: Kozlu Zonguldak", *Arkitekt*, S.9, s. 253-258.
- ATABAKİ, Touraj. Gavin D. BROCKETT (2012). ed. *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi*, çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BACHOLARD, Gaston. *Mekânın Poetikası*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki, 2013.
- BCA, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Kararlar Daire Başkanlığı, Yer No: 30-18-1-2/ 92-98-10, Tarih, 11. 10. 1940.
- BOZDOĞAN, Sibel (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis.
- CAN, S. (2009). "Okyanus Çiçekleri". *Uyanış*, 17 Ocak-9 Mayıs 1994. Aktaran: İMAMOĞLU, Bilge. "Seyfi Arkan ve Kömür İşçileri için Konut: Zonguldak; Üzülmüş ve Kozlu", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları: Yaşam, Mekân ve Kent*. der. Ali Cengizkan, Ankara: Arkadaş, s. 131-155.
- ÇABUK, Suat. Kemal DEMİR, Ercan GÖKYER (2016). "Cumhuriyet'in Yeni Kenti Karabük'ün, 1937 1988 Dönemi Mekânsal Gelişim ve Şehir Planlaması", *Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel S. 2, s. 2.
- ÇOKUĞRAŞ, Işıl (2016). *Bekâr Odaları ve Meyhaneler: Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- DOĞAN, Çağatay Emre (2009). "Nazilli Basma Fabrikası Yerleşimi: Tarihçe ve Yaşantı", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları: Yaşam, Mekân ve Kent*, der. Ali Cengizkan, Ankara: Arkadaş, s. 77-109.
- ENGİN, Aydın (1999) "Divriği'nin Demiriyle Zonguldak'ın Kömürünün Karabük'teki Düğünü: Karabük Demir Çelik İşletmeleri", *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 121-126.
- FINDIKLI, Erhan Berat (2014). "Erken Cumhuriyette Köy İmgesi ve Köycülük: Benzer ve Tikel Yönleriyle Üç Portre: Yakup Kadri, Nusret Kemal, İsmail Hakkı Tonguç", *Sosyoloji Dönem*, S. 4, s. 341-379.
- _____. (2015): "İdeal Cumhuriyet Köyünü Düşlemek: Erken Cumhuriyet Döneminde Mimarlar ve Kırsal Mekân Algısı". *Tarih ve Uygurluk İstanbul Dergisi*. S. 8, s. 73-100.
- FINDIKLI, Z. Fahri (1962). *Kuruluşunun XXV. Yılında Karabük*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- FOUCAULT, Michel (2015). *Hapishanenin Doğuşu*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 6.bs. Ankara: İmge.
- GİRGİN, İsmail Ömer. *Karabük*. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948.
- GOFFMAN, Erwing (2015). *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*, çev. Ebru Arıcan, Ankara: Heretik.
- GÜRBOĞA, Nurşen (2007): "Emek, Sermaye ve Mekân Üretimi, Zonguldak Kömür Havzasında Amele Köyleri Projeleri", *Toplumsal Tarih*, S. 164, s. 58-64.
- _____. (2009): "Compulsory Mine Work: The Single-Party Regime and the Zonguldak Coalfield as a Site of Contention". *International Instituut voor Sociale Geschiedenis*, S. 54, s. 115-142. https://www.academia.edu/1625061/_Compulsory_Mine_Work_The_Single-party_Regime_and_Zonguldak_Coalfield_as_the_Site_of_Contention_1940-1947_Supplement_to_the_International_Review_of_Social_History_Issue_54_2009 [12.10.2017].
- KALYONCU, Hür (2007). *Cumhuriyet Kenti Karabük*, Karabük: Karabük Belediyesi Kültür Yayınları.
- KARACAKAYA, Recep (2013). İ. YÜCEDAĞ, N. YILMAZ, *Arşiv Belgelerinde Karabük*, İstanbul: Karabük Valiliği.
- KESSLER, Gerhard (1949). "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları", *İçtimai Siyaset Konferansları*, İkinci Kitap. çev. Ekmel Zadin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü, s. 7-33.
- KOÇ, Nurgün (2011). "Türk-İngiliz Dostluğunun Tezahürü ve Karabük Demir Çelik Fabrikalarının Kuruluşu". *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi*. S. 11, s.33.
- KOÇAK, Cemil (2015). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*. c.1, 7.bs. İletişim: İstanbul.
- _____. (2017) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*. c.2, 7.bs. İletişim: İstanbul.
- KÖYMEN, Nusret Kemal (1934). *Köycülük Esasları*. Ankara: Tarık Edip Kütüphanesi.
- Kütükçüoğlu, Mehmet (2012). *Türkiye'nin İlk Ağır Sanayi Kenti Karabük*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- LEFEBVRE, Henri (2014). *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel.
- MAKAL, Ahmet (2011). *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Çalışmaları*, 2. bs., İstanbul: İletişim.
- ÖKTEM, Sezen (2009). "Karabük Demir Çelik Fabrikaları ve Yerleşimi", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları: Yaşam, Mekân ve Kent*, der. Ali Cengizkan, Ankara: Arkadaş, s. 157-175.
- QUATAERT, Donald (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madencilik ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*. çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- SÜMERBANK İNŞAAT FEN HEYETİ (1944). "Sümerbank Amele Evleri ve Mahalleleri", *Arkitekt*. S.1-2, s. 9-13.
- SÜMERBANK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (1942-1951). *Sümerbank Müessesesi ve Fabrikaları Vazife Evleri Yönetmeliği*. İdare Meclis Tasdik Tarihi, 26. 5. 1942. Değişiklikler, Tasdik Tarihi, 27. 4. 1951, Yürürlük Tarihi, 1. 5. 1951.
- SÜMERBANK, (T.Y). *Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları*.
- TANYELİ, Uğur (1998). "Yeni Topluma Yeni Konut", *Üç Kuşak Cumhuriyet*, der. Uğur Tanyeli, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 139-145.
- TEZEL, Yahya S. (2015). *Cumhuriyet Tarihi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TÜMERTEKİN, Erol (1954). *Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 576. İstanbul: Sucuoğlu Basımevi.
- _____. (1964). "Karabük'ün Kuruluşu". *İ. Ü. Sosyoloji Konferansları, 1962-1963 Ders Yılı*, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, No: 1057, s. 104-109.
- ULUS (1937) "Endüstrimizde yeni bir devre", 2 Nisan, s.5.
- VITTORI, Massimiliano, Antonio PENNACCHI (2001). der. *I Borghi dell'Agro Pontino*, Latina: Novecento.
- WAGNER, Martin (1938). "Şehir İnşası Ne Demektir?", *Arkitekt*, S. 1, s. 21-25.